

7.3.2. Odras religióznych vplyvov v názvosloví sídiel a krajinných objektov

Jedným z najtrvácnejších spôsobov vplyvu religii na geografický priestor je topografické a geografické názvoslovie. V mnohých krajinách nie je nezvyčajné nájsť religiózne motivované názvy miest a topografických prvkov. T. G. Jordan a L. Rowntree (1990) poukazujú na to, že mená kresťanských svätcov sú bežne používané v názvosloví sídiel v katolíckych a pravoslávnych regiónoch, osobitne v zámorských krajinách kolonizovaných rímskokatolíckmi, ako sú Latinská Amerika a francúzske oblasti Kanady. Omnoho menej bežné sú takéto pomenovania v protestantských regiónoch. Takúto klesajúcu frekvenciu sakrálnych toponým možno pozorovať v Európe, pohybujúc sa z katolíckeho juhu na protestantský sever.

S.D. Brunn a J.O. Wheeler (1966) identifikovali v USA tri typy názvov: názvy spomínané v Biblii, vlastné mená z Biblie a názvy obsahujúce rozličné podoby slova svätý. Títo autori vyčlenili dve pásma výskytu názvov s religióznymi motívmi - východo-centrálne pásmo (tiahnuce sa od Pensylvánie na stredozápad) a juhozápadné pásmo (tiahnuce sa od Floridy až do Kalifornie).

Aj na Slovensku možno nájsť mnoho geografických a topografických názvov spojených s religióznymi motívmi. Mnohé obce majú vo svojich názvoch slovo svätý - napr. Svätý Jur, Moravský Svätý Ján, Svätý Križ, Svätý Peter, Svätý Anton, Borský Svätý Jur a pod. Mnoho miestnych názvov má základ v slove kostol - napr. Kostol'any, Kostolec, Kostolná, Kostolište, Zemianske Kostol'any, Kostolný Šúr, Kostolné Moravce a pod. Hojne sa vyskytujú názvy so základom kláštor - Kláštor pod Znievom, Červený Kláštor, Kláštorisko. Niektoré pomenovania sú inšpirované názvami cirkevných sviatkov - napr. Kračúnovce (kračún = Vianoce). Religiózne vplyvy odrážajú aj názvy, ktorých základom je slovo biskup - Podunajské Biskupice, Biskupice, Biskupová. Podobný charakter majú názvy so základom mních, resp. fara - napr. Mníchova Lehota, Mnišany, Farský Dvor, Farná, Farské a pod. K religiózne motivovaným možno zaradiť aj názvy, ktorých základom je slovo peklo - napr. Ruské Pekl'any, Kecerovské Pekl'any, Peklanky, Pekelník a pod. Na strednom Slovensku sa frekventovane vyskytujú terénne názvy s rozličnými podobami slova púť (putovanie na nábožensky pamätné miesta) - ako sú napr. Púť, Púte, Putisko, Putište, Medzipútie, Pod púťou, Stará púť a pod. (Majtán, 1996, s. 61). Časté sú názvy sídiel a chotárne názvy so základom remeta (remata), čo boli v stredoveku pustovne mníchov - benediktínov - napr. Remetské Hámre, Blatné Remety, Remata.

Samostatným názvoslovným problémom sú patrociniá. Už od počiatkov výstavby kresťanských chrámov u nás v 8. - 9. stor. boli tieto stavby zasväcované určitému patrónovi. Mohol ním byť Kristus, Panna Mária alebo svätí. Patrociniá podľa toho členíme na a) soteriologické (salvatoriánske), b) mariologické (mariánske) a c) hagiologické. Existujú ešte patrociniá, ktoré sa neviažu na osoby, ale na reálie (križ, Božia

krv, Božie telo a pod.). Tieto sa však vždy určitým spôsobom primkávajú k nejakému nositeľovi a je možné ich zaradiť do jednej z uvedených skupín. Výnimkou sú len dve patrociniá - Sv. Ducha a Sv. Trojice, ktoré pre svoj vzťah k soteriológii zaradujeme do prvej skupiny (Hudák 1984, s. 15-16).

Patrociniá výrazne ovplyvnili názvoslovie sídiel. Mnoho obcí na Slovensku má názov odvodený od patrociniá svojho hlavného, farského kostola. Obce si potom patróna dávali aj do svojich pečatí, v súčasnosti aj do erbov. Na Slovensku je mnoho sídiel s názvami, kde sa názvotvornosť patrocinií uplatnila v čistej podobe - napr. Abrahám, Liptovská Anna, Hronský Beňadik, Ilija, Jakub, Moravský Svätý Ján, Liptovský Ján, Liptovský Mikuláš, Martin, Liptovská Mara, Turčiansky Michal, Ondrej nad Hronom, Borský Peter, Svätý Jur, Všetechsvätých a pod. Časté sú odvodené formy - napr. Alžbetin Dvor, Rimavské Janovce (od Jána Krstiteľa), Jurské, Križova Ves, Margecany (od Margita), Marianka, Ondrašová, Petrovce, Vavrišovo (od Vavrinca). Výnimkou nie sú ani skomolené názvy - Danišovce (od Dionýza), Meretice (od Imricha), Kristy (od Križa), Tročany (od Trojice), Lorinčík (od Vavrinca), Pôtor (od Petra) (Hudák 1984, s. 79).

Poradie	Patrocínium	Počet výskytov
1.	Panna Mária Sedembolestná	219
2.	Nanebevzatie Panny Márie	211
3.	Michal	196
4.	Narodenie Panny Márie	191
5.	Križ	177
6.	Ján Nepomucký	170
7.	Trojica	154
8.	Panna Mária	140
9.	Anna	139
10.	Božské srdce	126
11.	Martin	103
12.	Ján Krstiteľ	88
13.	Mikuláš	86
14.	Všetkých svätých	86
15.	Štefan Kráľ	83
16.	Panna Mária Ružencová	80
17.	Peter a Pavol	76
18.	Navštívenie Panny Márie	69
19.	Panna Márie Ochrankyňa	68
20.	Jozef	66

Prameň: Hudák (1984)

Tabuľka č. 9: Najfrekventovanejšie patrociniá na Slovensku

Patrocínium bolo odrazom sociokultúrnych podmienok svojej doby a územia. Jeho výber nebol náhodný, ale bol výsledkom synergického pôsobenia mnohých faktorov. Špecifikom patrocínií sú tendencie k nemennosti a k viazanosti na miesto, čo umožňuje často pomerne spoľahlivo predpokladať existenciu staršieho sakrálneho objektu a dokonca aj datovať dobu jeho postavenia. Ak má kostol patrocínium neadekvátne dobe svojho vzniku, je možné predpokladať, že bolo prevzaté zo staršej zaniknutej sakrálnej stavby. Patrocínium často odrážalo funkciu sídla, pretože muselo byť v súlade s patrónmi prevládajúcej profesie, alebo aspoň nebyť s nimi v rozpore. Bolo napr. nepredstaviteľné, aby sa roľnícke patrocíniá Vendelín, Izidor uplatnili v mestskom prostredí. Vo vojenských pevnostiach a sídlach s výrazne obrannou funkciou sa uplatnilo patrocínium sv. Martina - ochrancu vojakov. Podobne to bolo aj s patrocíniom sv. Juraja, sv. Mórica ako ochrancu rytierstva, v malej miere aj sv. Leonarda ako ochrancu koní. Patrónom obchodníkov a remeselníkov bol sv. Mikuláš, patrónkou baníkov a hutníkov sv. Barbora, vinohradníkov sv. Urban. V mestských strediskách, kde existovali viaceré sakrálne objekty, sú patrocíniá odrazom sociálnej štruktúry obyvateľstva. Patricijskými patrocíniami bola Panna Mária, Katarína, patrónmi nižších sociálnych vrstiev zase Anna, Kríž, Michal a v novoveku aj Jozef (Hudák 1984). Niektoré patrocíniá sú nápomocné aj pri odhaľovaní priestorového vývinu sídiel. Viažali sa totiž na objekty, ktoré sa svojou povahou vylučovali z intravilánu sídiel a sú teda svedectvom o tom, že v čase ich vzniku hranice zastavaného územia k nim ešte nesiahali. Prikladom sú patrocíniá sv. Vendelína (zasväcovali sa mu malé objekty za sídlami na miestach, kde sa vyhánal dobytok na pašu), sv. Rócha a sv. Rozálie (zasväcovali sa im pamätníky morových hrobov), sv. Urbana (zasväcovali mu kaplnky na okraji viníc).

7.3.3. Religiózne determinované sídelné štruktúry

7.3.3.1. Kresťanské kláštorné sídla

Kláštory ako spoločné príbytky mníchov, resp. mníšok, sa okrem kresťanstva (najmä katolicizmu a pravoslavia) uplatňujú aj v budhizme, hinduizme a v určitom zmysle islame. Prvou fázou mnišstva bolo pustovníctvo, ktorého pohnútkou bol únik pred prenasledovaním, resp. únik pred barbarským svetom (napr. v prípade pustovníkov v egyptskej púšti to bol únik z miest antickej civilizácie). V katolicizme a pravosláví mali kláštory veľký význam pri rozvoji európskeho osídlenia a civilizácie. Tvorili strategické body, z ktorých prebiehala difúzia osídľovania do okolitého priestoru. V západokresťanskej kultúrnej oblasti malo veľký význam založenie kláštora v Monte Cassino Benediktom z Nursie v r. 529, ktoré sa stalo počiatkom rozširovania kláštorov. Podľa príkladu tohto materského kláštora sa vybuďovalo mnoho benediktínskych

kláštorov na návršiach a vyvýšeninách. Naproti tomu cisterciti uprednostňovali polohy v chránených údoliach v blízkosti existujúcich sídiel. Iné rády boli svojimi úlohami viazané na mestské sídla.

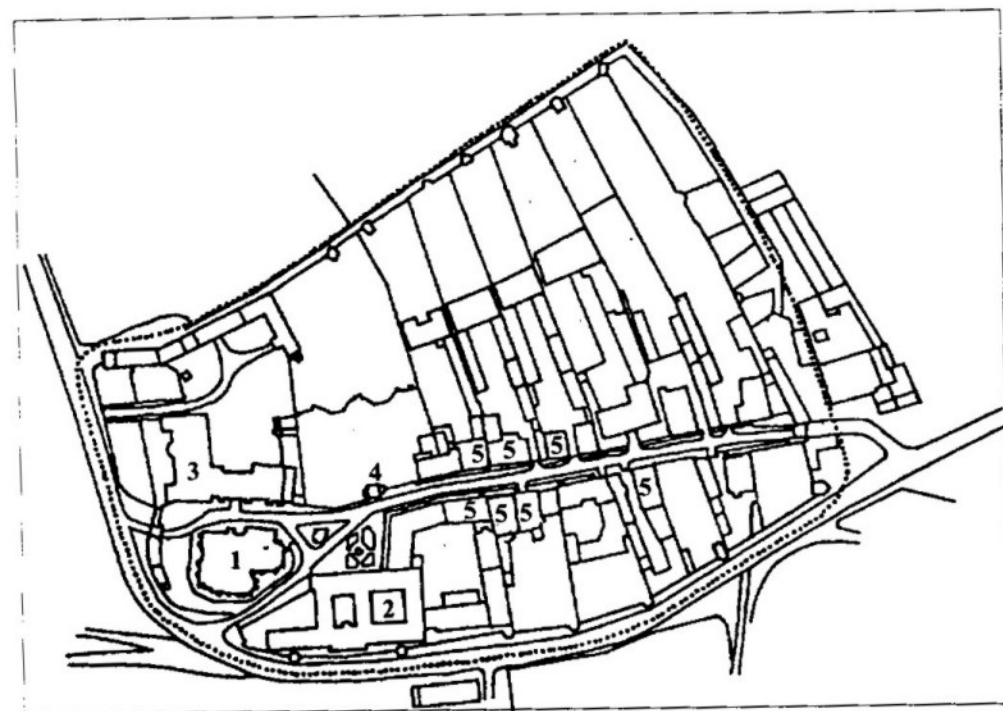
Všade, kde bol kláštor súčasťou sídla alebo jeho protosídelným jadrom, predstavoval svojou fyziognómiou, veľkosťou a štruktúrou mimoriadny fenomén. Súčasťou kláštora bol kláštorný kostol. Na kostol nadväzovali kláštorné budovy, ktoré vytvárali štvoruholníkový kláštorný dvor. Kláštorný dvor (spravidla so studňou) lemuje chodba s otvorenými oknami (prípadne arkádami), v ktorej sa obyčajne nachádza krížová cesta. Okolo vlastnej kláštornej stavby sa zoskupovali ďalšie hospodárske a iné budovy.

Izolovane ležiace kláštory boli často východiskovým bodom pre rozvoj kláštorných dedín, v ktorých sa malé roľnícke usadlosti, závislé od kláštora, koncentrovali okolo kláštorného komplexu. Pri kláštoroch vznikali aj trhové osady, z ktorých sa vyvinuli v mnohých prípadoch mestá. Vo viacerých mestách sa kláštor uplatnil ako protosídelné jadro - napr. St. Gallen, Maulbronn. Mnohé kláštory boli následne prestavané na veľké hrady.

Kresťanské kláštorné sídla nepredstavovali osobitné sídla iba na základe ich polohy a štruktúry, ale rozhodujúcim spôsobom prispeli k osídľovaniu neosvojených území. To sa napríklad stalo v Odenwalde, východne od Labe, založením benediktínskeho kláštora Lorsch. Prvé sídla tu boli založené v 8. stor. a v ďalších 350 rokoch bolo v okolí založených spolu takmer 100 nových sídiel na vyklčovaných územiach pôvodne lesnatého priestoru (Rinschede 1999). Podobne v severnom Anglicku bol vývoj osídlenia úzko spätý s rozvojom kláštorov cistercitov (Park 1994, s. 229). Cisterciti zo svojho materského opátstva, založeného v r. 1098 v Citeaux neďaleko Dijonu vo Francúzsku, podnikali cesty a zakladali kláštory najmä v odľahlých územiach v riečnych údoliach. Do r. 1152 založili 333 kláštorov po celej Európe od Sicílie na juhu po Švédsko na severe a od Poľska na východe po Portugalsko na západe, čím prispeli k rozšíreniu ekumény (Park 1994, s. 229). Aj na Slovensku zohrali kláštory dôležitú úlohu pri formovaní osídlenia - napr. Hronský Beňadik, Svätý Kríž nad Hronom (dnes Žiar nad Hronom), Jasov, Červený Kláštor a pod.

Špecifickým príkladom sídla s religióznou funkciou na Slovensku je Spišská Kapitula, dnes administratívna súčasť Spišského Podhradia. Prvotná osada tu vyrástla v 11. stor. v susedstve opevneného benediktínskeho kláštora. V r. 1198 tu začalo svoju činnosť Kapitulské prepoštstvo, čoskoro k nemu pribudla kapitula. Koncom 13. stor. si neustále lúpežné prepadnutia tunajšej cirkevnej komunity vynútili výstavbu opevnenia. Ovál kamenných hradieb s baštami takto vymedzil rozsah stredovekého sídla, rozdeleného na parcely pridelené jednotlivým kanoniám. V r. 1776 bolo prepoštstvo povýšené na biskupstvo. Tento religiózný komplex sa zachoval v dobrom stave do

OBR. 22: Pôdorys Spišskej Kapituly. 1 - Katedrála sv. Martina, 2 - kňazský seminár, 3 - rezidencia biskupa, 4 - Hodinová veža, 5 - domy kanonikov.

súčasnosti. V západnej časti ho tvorí Katedrála sv. Martina, biskupský palác so sochou sv. Jána Nepomuckého pred západným priečelím, Hodinová veža a budova kňazského seminára s funkcionalistickou prístavbou. Východnú časť mestečka tvorí jedna ulica obklopená domami - kanoniami kapitulských kanonikov. Vstup do mestečka umožňujú dve brány.

7.3.3.2. Anabaptistické sídla

Religiózne vplyvy na formovanie sídiel a krajiny možno pozorovať aj na príklade troch anabaptistických skupín, ktoré sa formovali počas reformácie v západnej Európe, najmä na území Švajčiarska a Holandska a neskôr emigrovali do Severnej Ameriky, kde si priniesli a zakonzervovali svoj životný štýl.

Hutteritské dvory

Veľmi dobrým príkladom vzťahu medzi religiou a stavbou sídla sú hutteritské osady v Severnej Amerike. Hutteriti tvoria jednu zo skupín anabaptistov. Sformovali sa v 16. stor. vo Švajčiarsku, Holandsku a južnom Nemecku. Odtiaľ sa pred krutým prenasledovaním uchýlili na Moravu, kde našli tolerantné prostredie vytvorené husitským hnutím a súčasne sa zorganizovali zásluhou Jakuba Huttera. Hutteriti si zväčša na okrajoch existujúcich sídiel budovali svojrázne a relatívne uzavreté sídelné jednotky - habánske dvory (brüderhofy). Po r. 1546 prišli prvé skupiny hutteritov (habánov) a na územie západného Slovenska. Po bitke na Bielej hore sa hutteriti na Morave ocitli v nemilosti a do r. 1622 museli územie Moravy opustiť (Szöllös 1998, s. 120). Ušli do Uhorska a Sedmohradska. V 18. stor. sa zvyšky hutteritov presídlili zo Sedmohradska na Ukrajinu a do južného Ruska. Po zavedení všeobecnej brannej povinnosti v Rusku v r. 1874, ktorú hutteriti z náboženských dôvodov odmietali, rozhodli sa emigrovať do Severnej Ameriky. Usadili sa v Južnej Dakote a Montane v USA a v kanadských provinciách Manitoba, Saskatchewan a Alberta. V súčasnosti existuje na tomto teritóriu vyše stovky spoločných uzavretých fariem (Park 1994, s. 231).

V náboženskej doktríne hutteritov hrá spoločenstvo kľúčovú úlohu. Prispôbenie sa spoločenstvu a zaradenie sa doň predstavuje jedinou cestu k Bohu. Spoločenstvo je určené spojením Božích detí, spoločným majetkom, kolektívnym spôsobom života v rodinných zväzkoch pod patriarchálnym vedením. Životný štýl hutteritov sa zakonzervoval izoláciou od ostatného vonkajšieho sveta. Hutteritské komunity sformovali veľmi rázovitú sídelnú morfológiu, v ktorej sú duchovné aktivity výrazne fyzicky oddelené od svetských aktivít (hutteritský dvor). Budovy sú orientované podľa určujúcej línie axis mundi v severo-južnom smere. V centre sídla je kuchyňa so spoločnou jedálňou ako symbol rodinného krbu (obr. 37). Jedáleň slúži aj na konanie denných bohoslužieb. Po jej bokoch stoja dlhé drevené obytné budovy a materská škôlka. Tento centrálny komplex je primárne spájaný s každodenným a spirituálnym životom komunity a často býva ladený v modrej alebo bielo-modrej farbe. Na severnej strane sa k centrálnemu komplexu pripája dvor, ktorý tvorí prechod k hospodárskym budovám, tvoriacich akúsi štvoruholníkovú obrubu okolo centrálnej časti sídla. Takto vzniká uzavretý priestor, tvoriaci sakrálnu priestorovú jednotku bratského dvora. Vonkajší priestor reprezentuje ulica, pokladaná za profánnu priestor, ktorý je hutteritmi vyhľadávaný iba z mimoriadnych dôvodov. Svetské budovy sú zafarbené inou farbou ako budovy v sakrálnnej časti sídla. Pozoruhodnou črtou hutteritských sídiel je úplná absencia viacerých svetských zariadení, ako sú napr. komerčné obchody, kiná, hostince alebo tančiarne (Park 1994, s. 231). Hutteriti praktizujú osobitné spôsoby farmárskeho hospodárenia, charakteristické väčšou rozmanitosťou pestovaných plodín, dorábaných živočíšnych produktov a remeselnej výroby ako je typické pre blízke obyčajné farmy. Táto diverzifikácia je určená najmä pre vytvorenie väčšieho počtu pracovných príle-

žitosti pre členov komunity a pre zníženie jej závislosti od obchodu s okolitým svetom.

Habáni na Slovensku postupne od konca 18. storočia splynuli etnicky a konfesiónálne s okolitým obyvateľstvom. Dodnes sa tak v oblasti Záhoria zachovalo viacero habánskych dvorov. Typickým príkladom je habánsky dvor vo Veľkých Levároch, ležiaci na juhozápadnom okraji obce pri ceste do Malých Levárov. Habáni sa tu usídlili v r. 1588. Kolektívne hospodárenie zaniklo v r. 1685 a levárska habánska obec v r. 1863. V súčasnosti je tu 22 objektov, zoskupených okolo štvorcovej návsi. Typické sú vysoké sedlové strechy s dvojpodlažným podkrovím, pokryté ohňuvzdornou slamenu hmotou. Habánske dvory sa vyskytujú aj v iných lokalitách na západnom Slovensku (najmä v okresoch Myjava, Senica, Skalica a Malacky) - Sobotište, Brodské, Čachtice, Chtelnica, Moravský Sv. Ján, Dechtice, Stráže nad Myjavou (Kalesný, 1981).

Mennonitské sídla

Mennoniti sa do Severnej Ameriky presťahovali z Ruska v 70. rokoch 19. storočia. Sú pokračovateľmi holandských anabaptistov, sformovaných v 16. stor. Menno Simonsom. V Kanade vytvorili úplne iný typ osídlenia, ako sa tam dovtedy rozvíjal. Na rozdiel od disperzného farmárskeho osídlenia s pravouhlými ucelenými parcelami mennoniti zakladali kompaktné dediny s priestorovo fragmentovanou drážbou pozemkov (so sektormi ornej pôdy a lúk) a spoločným pasienkom. Zástavba vytvára dlhý rad pozdĺž ulice (ulicovka) s alejou. V strede ulice sa nachádza škola. Hospodárenie je vysoko intenzifikované, čo vyplýva z menšej rozlohy farmárskych usadlostí a väčšieho počtu členov farmárskych domácností ako u bežných farmárskych rodín v okolí. Tento typ sídiel sa nachádza napríklad v Manitobe. Mennonitské sídla v Kanade sú príkladom uplatnenia vplyvu vysokej súdržnosti religióznej komunity, ktorá sa prejavuje aj v sídelnej kompaktnosti (Park 1994, s. 232).

Amišské sídla

Pôvod amišov sa odvodzuje od švajčiarskych anabaptistických mennonitov. Ide o nasledovníkov Jakoba Ammana, ktorí sa v 90. rokoch 17. stor. odštiepili od mennonitov, rozptýlených v Porýní. Začiatkom 18. stor. emigrovali do Severnej Ameriky a usadili sa v Pensylvánii. Neskôr sa sťahovali aj ďalej na západ. V súčasnosti amišov nachádzame vo viac ako 60 rozptýlených sídlach, najviac v Pensylvánii (Crowley 1978, Park 1994, s. 232). Podobne ako hutteriti, aj amiši sú agrárnou subkultúrou. Amiši však na rozdiel od nich neakceptujú súčasné technológie a štátne školy. Stále žijú vo

vlastných farmárskych usadlostiach a majú vlastné školstvo. Priestorové usporiadanie usadlostí a využitie zeme u amišov dodnes nesie religiózne podmienené črty. Ide predovšetkým o kľúčový princíp prisnej izolácie od nepravoverného sveta. Hospodárenie na farmách im umožňuje udržanie utiahnutého a pomerne nezávislého životného štýlu. Amiši sa doposiaľ držia starobylých postupov poľnohospodárskej výroby, nosia tradičné oblečenie, hovoria vlastným holandským dialektom, v domoch nemajú zavedenú elektrinu a telefón a ako dopravný prostriedok používajú koče (buggies) s koňmi. Amišské farmy sa vyznačujú veľkou variétou pestovaných rastlín a chovaných zvierat. Majú menšiu rozlohu ako bežné farmy, pretože absencia využívania mechanizácie limituje ich rozsah. Využitie zeme na teritóriu amišskej farmy vytvára neobyčajne pestrú mozaiku areálov. Amišské usadlosti vytvárajú kompaktné skupiny, čo si vyžaduje susedská výpomoc pri žatve a iných nárazových prácach. Často sa vyskytujú veľké viacgeneračné farmy, ktoré vznikli dedičským delením majetku, čo je dôsledok narastajúceho nedostatku pôdy - kľúčového faktora pre život amiša, pre ktorého je farmárske povolanie ideálom. Domy okrem bývania slúžia aj na bohoslužobné účely, pretože amiši nemajú kostoly. K hlavnej usadlosti často priliehajú menšie domy pre starých rodičov, spojené spoločnou verandou. Typickou črtou je záhradná kuchyňa, dobre viditeľná z cesty a oplotenie z dosiek natretých vápnom. Vzdialený vzťah k moderným technológiám zhmotňujú veľké drevené stodoly, vodné a veterné kolesá na pohon mlynov. Mnohí amiši majú pri farme lesné pozemky a produkujú drevo a javorový sirup. Krajina v oblasti amišského osídlenia pôsobí dojmom akoby sa čas vrátil o dvesto rokov dozadu (Park, 1994, s. 235-236).

7.3.3.3. Hinduistické dediny a mestá

Tradičné indické dediny poskytujú jeden z najplastickejších príkladov vplyvu religii na sídelné formy. Ako zdôraznil R. Mukerjee (1961, s. 396) indické dediny a mestá boli často plánované podľa religiózneho symbolizmu, čo ovplyvnilo schému uličnej siete a urbanistických blokov, lokalizáciu svätýň, kláštorov, verejných budov a priestorov. Višnuistická svätyňa s božstvami pri jej vchodoch sa tradične umiestňovala v centre sídelného organizmu, aby chránila sídlo pred chaosom a chorobami. Svätyňa bola spirituálnym zdrojom energie pre sídlo a slúžila na stretávanie sa obyvateľov. V blízkosti svätyne sa lokalizovali objekty, slúžiace pre potreby pútnikov a mnoho sídiel malo v centre aj štvoruholnikové námestie a ulice, kde obchodníci ponúkali svoj tovar. V hinduistickom meste náboženské princípy reflektovala aj ich sociálna intraurbánna štruktúra. V centre bývali príslušníci najvyššej kasty a s rastúcou vzdialenosťou od centra sa kastová pozícia obyvateľstva znižovala (Kielczewska-Zaleska, 1972, s. 207). Hinduistické chrámové mestá sa zachovali najmä v južnej Indii, pretože sever

bol zasiahnutý islamskými vplyvmi. Majú šachovnicový pôdorys a jasnú koncentricko-zonálnu sociálnu intraurbánu štruktúru. Táto koncentrická geometria sa dá vysvetliť hinduistickou kozmológiou tým, že hinduistické priestorové predstavy o svete sa prenášajú na mesto (Rinschede 1999).

P. T. Malshe a S. K. Ghode (1989) študovali religiózne vplyvy na štruktúru, funkcie a využitie zeme Pandharpuru - jedného z najuctievanejších miest štátu Maharáštra, ktoré priťahuje veľké množstvo hinduistických veriacich. Sídlo vzniklo na báze starovekej svätyne na vale nad úrovňou terénu riekou zaplavovaného. Neskôr sa tu vyvinula malá vidiecka osada a od 5. stor. sa postupne rozvinula na mesto. Tento historický vývoj sa odráža v zonálnom usporiadaní využitia zeme vnútri mesta s religióznym jadrom na brehu rieky. Tu sú koncentrované svätyne, rituálne kúpele, ghaty a predajne náboženských potrieb (kvety, vonné tyčinky a pod.).

7.3.3.4. Islamské mestá

Islam je religiou mestského obyvateľstva prinajmenšom v tom zmysle, že hodnotí mestské obyvateľstvo pozitívnejšie ako nomádov. Sám Mohamed sa narodil ako príslušník rozvinutej mestskej society. Pre moslima bolo mesto od začiatku priestorom, kde si mohol plniť svoje náboženské povinnosti a dosahovať sociálne ideály. Aj keď sa každodenné modlitby mohli vykonávať pod holým nebom a bez minimálneho počtu zúčastnených, spoločná piatková modlitba sa smela vykonať len v pevnom sídle s tamojším stálym obyvateľstvom. Neskôr sa presadil princíp, že piatková modlitba sa vykonáva výlučne v mešite (Rinschede 1999).

Už z tohto osobitného významu mesta pre náboženské rituály je zrejmé, že islam ovplyvnil výstavbu, funkčnú a sociálnu štruktúru mesta. Jednoznačne religiózny vplyv nesie časť mesta v obvode mešity. Vo všeobecnosti je funkčné členenie islamského mesta charakterizované:

- veľkou mešitou ako náboženským, intelektuálnym, verejným a čiastočne hospodárskym centrom, kde sa schádzajú príslušníci rozličných etnických skupín k spoločnej modlitbe,
- bazárom - ako hospodárskym centrom, usporiadaným do obchodných ulíc, zastrešených tržníc a komplexov vnútri dvorov, kde sa všetci obyvatelia bez rozdielu etnickej alebo skupinovej príslušnosti stretávajú s cieľom materiálneho zaopatrenia,
- mestské štvrte so špecifickými religióznymi črtami (rozličné etnické skupiny, sekty), vlastnými malými mešitami a lokálnymi bazármi,

- vládnou budovou na okraji mesta, často priliehajúcou k mestskému opevneniu,
- cintoríny rozličných etnických skupín, nachádzajúce sa mimo mestských hradiieb.

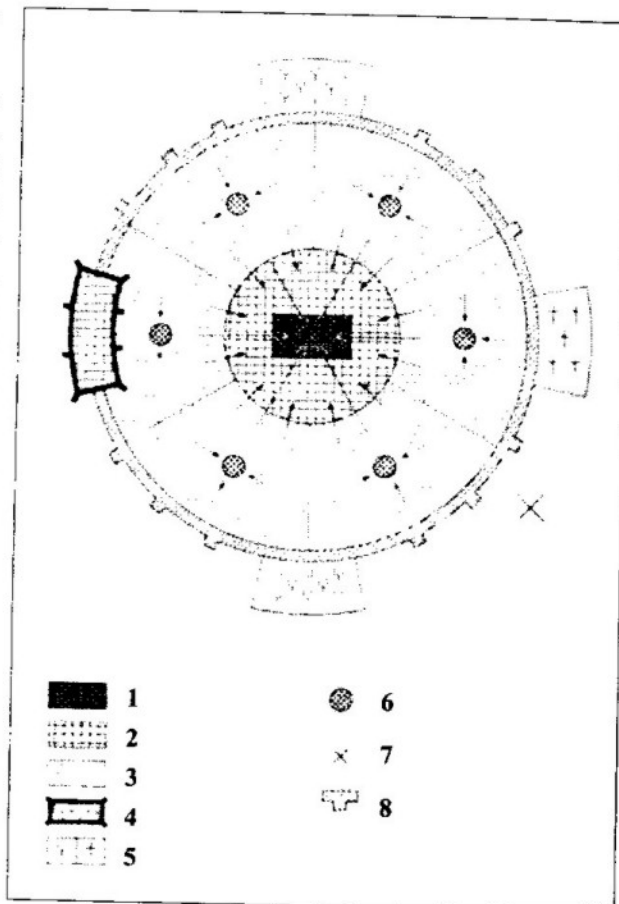
Pri rozmiestnení remesiel a sociálnych skupín na území mesta sa prejavuje vzťah k veľkej mešite. V štvrtiach, ležiacich najbližšie k mešite, sú napr. sústredené obchody s knihami, kvalitným koženým tovarom, zlatom a pod. Remeslá, ktoré nejakým spôsobom obťažujú svoje okolie (hlukom, znečistením ovzdušia), ako sú napr. kováčske dielne, sa lokalizujú vo väčšej vzdialenosti od veľkej mešity (Rinschede 1999)

Podľa podielu islamskej časti mesta na celkovej rozlohe mesta rozoznávame tri typy miest:

- rýdzo islamské mestá - ide o strediská náboženského života (Mekka) alebo centrá so starými islamskými tradíciami, ktoré sa zachovali dodnes (Fás, Marrakéš v Maroku, Kairuan v Tunisku a pod.),

- zmiešané mestá - v nich je islamské jadro (medina) ešte rozsiahle a doteraz hrá veľmi dôležitú úlohu v meste popri novovzniknutých moderných štvrtiach, vzniknutých najmä pod vplyvom európskej koloniálnej expanzie (napr. Káhira, Tunis, Alžír, Damašek),

OBR. 23: Schéma ideálneho islamského mesta (podľa Ehlersa 1992, s. 90). 1 - veľká mešita, 2 - bazár, 3 - obytná štvrť, 4 - hrad, 5 - moslimský/kresťanský cintorín, 6 - lokálne centrum s mešitou a lokálnym bazárom, 7 - vidiecky trh, 8 - opevnenie.

- c) koloniálne mestá - ide o mestá, ktoré sa rozvíjali podľa moderných urbanistických koncepcií a úloha mediny je zredukovaná do maličkých štvrtí (napr. Casablanca, Istanbul, Bagdad) (Kielczewska-Zaleska 1972, s. 206).

Vo viacerých prácach, zaoberajúcich sa vplyvom religióznych faktorov na formovanie islamských miest, sa okrem rozhodujúcej úlohy mešity objavujú úvahy o širokom spektre sociálnych, politických a právnych činiteľov, ktoré formovali tradičné islamské mesto. Viacerí autori obrátili svoju pozornosť na úlohu vakfov pri formovaní mestských organizmov. *Vakf* bola špecifická forma vlastníctva, majúca charakter náboženskej nadácie, ktorá mala presne vymedzené určenie. Nevzťahovalo sa na ňu zdanenie a dedičské právo. Vakfy sa stali základom financovania kultových inštitúcií, mešit a ďalších zariadení. Vplyv vakfov na urbánny rozvoj je možné sledovať prostredníctvom troch aspektov - priestorového, sociálno-ekonomického a politického (Ehlers, 1992). Z geografického hľadiska je zaujímavý priestorový aspekt. Urbánny vývoj na území Osmanskej ríše bol vakfami ovplyvnený od 16. stor. Možno to ilustrovať na príklade Istanbulu. V 16. stor. bolo v Istanbule zriadených 13 náhijí (správnych jednotiek), z ktorých každá pozostávala z niekoľkých štvrtí (mahalles). Tých bolo v meste celkovo 219, pričom každá štvrť mala mešitu, ktorá bola podporovaná vakfami rozličného druhu a veľkosti. Vakfy financovali výstavbu mešit a ďalších objektov v ich susedstve (škôl, hospicov, fontán, kúpeľov, palácov, obchodov a podobne). Koncom 16. stor. pôsobil v Istanbule 3180 vakfov. Morfologická a funkčná štruktúra viacerých štvrtí Istanbulu a ďalších islamských miest je dodnes ovplyvnená investičnými aktivitami vakfov. Vakfy prispievali aj k zakladaniu nových miest. Typickým príkladom je iránske mesto Malayer, ktoré leží 350 km juhozápadne od Teheránu a bolo založené v r. 1807 (Ehlers, 1992), (pozri obr. 25 na str. 232).

7.3.3.5. Židovské sídelné formy

Judaizmus mal vo všeobecnosti podstatne menší vplyv na fyziognómiu a morfologicko-funkčnú štruktúru sídiel ako napr. hinduizmus, avšak napriek tomu môžeme nájsť viacero pozoruhodných príkladov takéhoto vplyvu. Charakteristickou sídelnou formou, rozšírenou najmä vo východnej Európe, boli malé mestečká alebo mestské štvrte, nazývané *štetel*. Mali synagógu, rituálny kúpeľ, školu (ješivu) a trh. Ulice boli úzke s nahustenými domami, ktoré sa vyznačovali vnútornou orientáciou do nádvorja. Veľké domy zahŕňali viaceré obytné jednotky. Vstup do nádvorja bol chránený a kontrolovaný. Každá jednotka bola vedená náboženským vodcom, okolo ktorého sa zoskupovali jej obyvatelia. Štetel predstavuje pokus o zachovanie religióznej identity a štýlu života osvojením si špecifického prístupu plánovania (Park 1994, s. 228).

Príkladom dodnes dobre zachovanej židovskej štvrte je východná časť Kazimierz v Krakove (urbanistické bloky v okolí Širokej ulice a Nového námestia). V slovenských

mestách boli uzavreté areály židovských objektov, ktoré sa obvykle (pre odpor obyvateľov mesta) stavali mimo opevneného areálu mesta za hradbami. Príkladom je bardejovské židovské suburbium, nachádzajúce sa severozápadne od historického jadra mesta. Ide o súbor budov, ktoré boli plánovite a podľa talmudistických predpisov postavené koncom 18. stor. Suburbium dominuje veľká synagóga a budova zhromaždenia (Bet hamidraš), určená na štúdium. V ich susedstve stojí budova rituálnych kúpeľov (mikve), expanzná veža a kotoľňa. Ďalšími úžitkovými budovami areálu boli rituálne jatky a obytné budovy (Barkány-Dojč, 1991). Podobné suburbium je v Prešove v okolí ortodoxnej židovskej synagógy. Iný charakter mali židovské sídla, stavané v blízkosti miest. Príkladom zo Slovenska sú Šarišské Lúky, ktoré sa sformovali ako osada židovských obchodníkov v 2. pol. 18. storočia. Keďže židia sa nemohli usadiť v meste Prešov, založili si osadu v jeho blízkosti. Vybrali si lokalitu v katastri Ľubotic (vtedy Kelemeš), situovanú 3 km severovýchodne od Prešova. Koncom 18. stor. žilo v Šarišských Lúkach 765 obyvateľov, z toho 99,1 % židov (Kandráčová-Michaeli, 1998). Osada si zachovala svoj charakter až do r. 1939. Po druhej svetovej vojne sa pod vplyvom úbytku židovského obyvateľstva v dôsledku holokaustu a povojnovej emigrácie do Izraela funkčne pretransformovala a stratila obytný charakter. V súčasnosti tvorí severovýchodnú priemyselno-skladovú zónu Prešova a jej pôvodnú funkciu pripomína už len židovský cintorín a synagóga, dnes slúžiaca ako gréckokatolícky kostol.

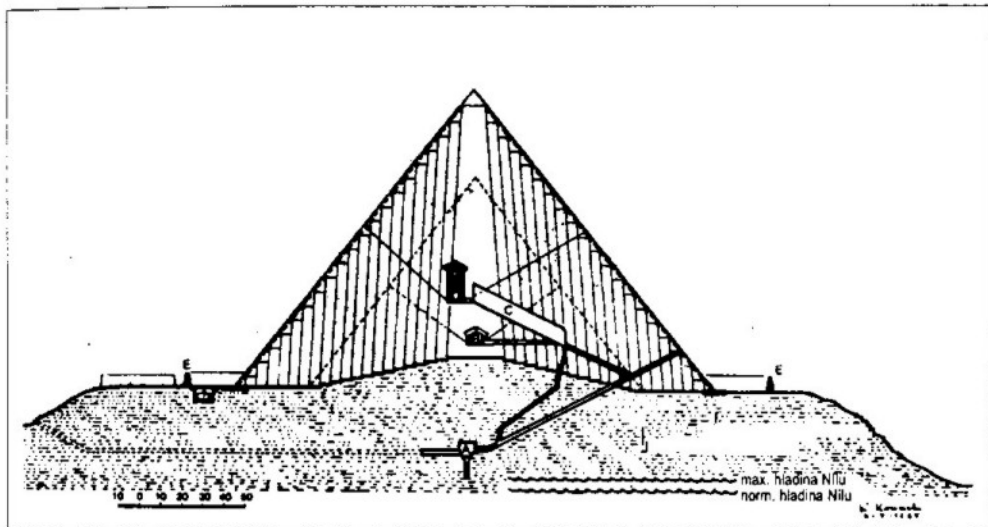
Odlíšny charakter ako plánovitý štetel má Jeruzalem - najvýznamnejšie mesto pre vyznávačov judaizmu. V Jeruzaleme totiž nie je judaizmus jedinou religiou. Mesto pozostáva z troch hlavných častí. Staré mesto, ohraničené masívnym obranným múrom postaveným začiatkom 16. stor., zahŕňa arménske, kresťanské, židovské, islamské štvrte a Golgotu. Východný Jeruzalem, nachádzajúci sa za opevnením je väčšinou obývaný Arabmi (v r. 1949 -1967 patrilo Jordánsku). Západný Jeruzalem, zahŕňajúci horu Sion, je väčšinou židovský. Príkladom zásahu do štruktúry mesta, motivovaným politicky i religiózne, bola rozsiahla asanácia palestínskych štvrtí po arabsko-izraelskej vojne v okolí mešity al-Aksa (jedno z najposvätejších miest moslimov) s cieľom odkryť západnú časť Šalamúnovho chrámu - Múr nárekov, ktorý je hlavným posvätným miestom židov (Short 1994, s. 173).

7.3.4. Sídelné objekty a štruktúry spojené so smrťou a posmrtným životom

Dôležitou dimenziou religiózno-geografického záujmu sú sídelné objekty a štruktúry spojené so smrťou a posmrtným životom, ktoré tvoria integrálnu súčasť sídiel prípadne vytvárajú osobitné štruktúrne prvky v krajine. V tejto súvislosti niektorí autori (napr. Kniffen 1967 a Jordan 1973) používajú termín nekrogeografia na označenie subdisciplíny, zaoberajúcej sa problematikou týchto areálov (tzv. krajín mŕtvych). Pozornosť

OBR. 24: *Prierez Veľkou pyramídou v Gíze* (podľa Baneka a kol. 1992, s. 101).

A - nedokončená komora, B - komora kráľovnej, C - veľká galéria, D - kráľovská komora, E - múr.

geografov sa orientuje najmä na priestorové aspekty praktík pochovávaní a na areály pochovávaní mŕtvych, teda najmä cintoríny.

Rozličné kultúry a religiózne systémy pochovávajú svojich mŕtvych rozmanitými spôsobmi. Kremácia, spaľovanie tiel zomretých, je starovekým zvykom, ktorý zažil revitalizáciu v modernej ére. Kremácia sa presadila predovšetkým v oblastiach s nedostatkom priestoru na pochovávanie mŕtvych alebo v oblastiach, kde k tomu vedú hygienické dôvody. Hinduisti a budhisti tradične spaľujú telá zomretých. Tradičné formy kremácie, pri ktorých sa stavajú pohrebné hranice a popol sa po kremácii rozptýľuje, obvykle nezanechávajú výraznú pečať v krajine. Skôr sa tu možno stretnúť s objektmi, ktoré súvisia s prípravou na smrť. Príkladom môže byť Pašufatinath pri Káthmandú v Nepále. Je to špecifické sídlo, ktoré pozostáva z domovov pre starých ľudí, čakajúcich na smrť. Lokalizované je pri rieke Báhmati, na brehu ktorej sú početné gháty na spaľovanie zomretých. Ich popol je potom rozptýľovaný do vôd tejto posvätej rieky. V Pašufatinathe je aj mnoho chrámov a predajní náboženských potrieb a rituálnych predmetov. Moderné západné formy spaľovania mŕtvych sú založené na existencii krematórií - permanentných štruktúr, ktoré môžu zahŕňať kaplnky, pamätné parky, cesty a inú potrebnú infraštruktúru (Park 1994).

Pochovávanie je omnoho rozšírenejšie ako kremácia a prispieva k vzniku veľmi svojráznych štruktúr. Spomedzi najokázalejších foriem pochovávaní je možné uviesť

nadzemné hrobky, stavané obyčajne pre večný odpočinok významných ľudí. Famóznymi príkladmi hrobiek sú egyptské pyramídy v Gíze, západne od Káhiry. Najväčšia Cheopsova (Chufefova) pyramída pozostáva z vyše 2 mil. kamenných blokov a pôvodne mala rozmery 230x230x146 metrov. Aj dnes jej výška dosahuje ešte úctyhodných 137 m. V Egypte, na ľavom brehu Nilu, nachádzame aj ďalšie komplexy hrobiek - napr. v meste mŕtvych v Sakkare (nekropole Memfisu). Potom, čo sa upustilo od výstavby pyramíd, sa v Egypte presadilo hĺbenie podzemným hrobiek, skoncentrovaných najmä do Údolia kráľov, severozápadne od Karnaku a Údolia kráľovien, západne od Luxoru. Podobné hypogeum bolo objavené na Malte. Maltská nekropola Hal Saflieni sa skladá z niekoľkých hrobových komôr vytesaných do skaly, kde sa našli kosti asi 7 tis. osôb (Eliade, 1995). Príkladmi nadzemných hrobiek sú početné mauzóleá, budované s cieľom zachovať pamiatku členov významných rodín. V islamskej kultúrnej oblasti sa vytvoril impozantný typ hrobiek (napr. Tadž Mahal v Agre v Indii). V európskej kultúrnej oblasti sú viditeľnými pozostatkami po pochovávaní v praveku mohyly. Sú markantnými elementmi v otvorenej krajine, napr. dolmeny v Bretónsku, Škandinávii a na britských ostrovoch (napr. Silbury Hill v Anglicku). Môžu byť tiež ukryté v lesoch (napr. mohylové polia v Nízkych Beskydách na severovýchodnom Slovensku). Mohyly môžu vystupovať solitérne alebo vytvárať skupiny - tzv. mohylníky. V zásade existujú dva pôdorysné varianty mohýl - centrálné (kruh prípadne štvorec) a longitudiálne (elipsa, obdĺžnik) (Gojda, 2000, s. 170). Vzhľadom na úzku súvislosť pohrebných zvyklostí a rituálnych praktík sa objekty spojené s nimi vyskytujú v tesnom susedstve. Príkladom môžu byť viaceré mohylníky okolo megalitického kromlechu Stonehenge v Anglicku (Gojda, 2000, s. 172). Celkove možno povedať, že v megalitických kultúrach je sakrálna kameňa valorizovaná predovšetkým v spojitosti s posmrtným životom (Eliade, 1995, s. 119). Z tohto dôvodu skutočne megalitické "mestá" boli postavené pre mŕtvych: boli to nekropoly.

Pre kresťanov, židov a moslimov je typické pochovávanie mŕtvych do hrobov, lokalizovaných na územiach špeciálne k tomuto účelu vyčlenených, ktoré sa nazývajú cintoríny. V niektorých európskych mestách (napr. v Ríme a Paríži) boli telesné pozostatky ukladané do katakomb. Alternatívnou formou bolo, najmä v prípade významných občanov a hodnostárov, pochovávanie do krypt pod kostolmi (Park 1994).

7.3.4.1. Lokalizácia cintorínov

K najrozšírenejším geografickým štúdiám o cintorínoch patria výskumy hodnotiace ich polohu a lokalizačné faktory, ktoré sa uplatňujú pri výbere areálu pre cintorín. Podľa J.T. Dardena (1972), ktorý uskutočnil jeden z mála mimoriadne detailných výskumov na území Pittsburgu, lokalizáciu a priestorovú mozaiku cintorínov ovplyvňujú tri dôležité faktory - blízkosť k väčšine potenciálnych užívateľov, ľahká dostupnosť a cena

pôdy, hoci tá je odlišná pre jednotlivé typy cintorínov. Napríklad cena pozemku bola najdôležitejším faktorom pri lokalizácii komunálnych cintorínov, avšak najmenej dôležitým pri lokalizácii rodinných cintorínov. Blízkosť hrala najdôležitejšiu úlohu pri lokalizácii cirkevných cintorínov, dostupnosť bola dôležitá pri všetkých typoch cintorínov. Úplne iné prístupy aplikujú pri výbere lokality pre cintorín Číňania. Opierajú sa o geomanciu a miesta nevyberajú na základe praktických kritérií ako obyvatelia Pittsburgu, ale na báze spirituálnych a mystických faktorov. Každé pohrebne miesto musí byť prejavom princípu *feng-shui* - perfektnej kombinácie materiálnych a nemateriálnych elementov, ktoré ponechajú mŕtveho v harmónii s okolím. Číňania veria, že v prípade zlého *feng-shui* bude pochovaný nepokojný a jeho potomkovia budú trpieť. Ideálne miesto pre umiestnenie hrobu by podľa Číňanov nemalo byť ani ploché, ale tiež ani strmé. Ideálne miesto by malo byť obklopené *jin* a *jang* - aktívnou a pasívnou energiou sil čínskej kozmológie (Boxer 1968, Park 1994).

7.3.4.2. Morfológia cintorínov

Na základe Priceho (1966) výskumu 214 vidieckych cintorínov v juhovýchodnej časti štátu Illinois je možné si urobiť predstavu o priestorovej evolúcii cintorínov. Pred r. 1860 bol v skúmanom regióne najrozšírenejší najmenší typ s maximálne 10 hrobmi. V r. 1860-1880 bol najrozšírenejší typ malého rodinného cintorínu s maximálne 20 hrobmi. V r. 1880-1900 bol ďalšou vývojovou fázou tzv. cintorín ohniska vidieckej aktivity s maximálne 250 hrobmi. V r. 1900-1950 už dominoval tzv. cintorín sídelného strediska s počtom vyšším ako 250 hrobov. Takýto postupný vývoj je možné pozorovať aj v iných oblastiach USA. V prvej fáze osídlenia si väčšina rodín pochovávala mŕtvych na svojich individuálnych pozemkoch v blízkosti svojich farmárskych usadlostí. S postupným rastom sídiel sa pochovávanie presunulo do cirkevných cintorínov, často situovaných okolo kostola, alebo na verejné cintoríny. Mnohé cirkevné cintoríny sa zakrátko preplnili alebo sa stali hygienicky neúnosné, čím vznikla potreba založiť nové cintoríny na voľných pozemkoch na okrajoch mesta. Túto relokáciu cintorínov umožnil aj technologický pokrok v doprave (Park 1994). Jedným z príkladov relokácie je presun cintorínov v Krakove. Viaceré stredoveké cintoríny v centre mesta boli zrušené a v r. 1802 nahradené rozsiahlym Rakowickým cintorínom, v blízkosti ktorého bola neskôr situovaná konečná zastávka električkovej trate, zabezpečujúca pohodlný prístup obyvateľom mesta. Podobný vývoj sme zaznamenali aj vo viacerých slovenských mestách. Napríklad v Košiciach sa po cintoríne, ktorý do 70. rokov 18. stor. obklopoval terajší Dóm sv. Alžbety, zachovala dodnes cintorínska kaplnka sv. Michala.

Prvým plánovite založeným a postaveným cintorínom na svete sa stal v r. 1796 cintorín v New Haven v štáte Connecticut. Založil ho James Hillhouse. Mal pravidelnú

štvorcovú parcelizáciu. Bázu tvorili malé štvorce, určené na pochovávanie príslušníkov jednej rodiny. Jednotlivé štvorce boli ohraničené do radu vysadenými topoľmi a niektoré mali uprostred vysadenú smútočnú vrbu. Hroby mali rovnakú veľkosť a boli orientované v tom istom smere. Schéma tohto Hillhouseho cintorína sa aplikovala ako štandard v mnohých mestách USA (Park 1994). Monumentálne cintoríny Hillhouseho typu boli prvým krokom vo vývine moderných cintorínov. Nasledujúcim vývojovým štádiom sa stali trávnikové cintoríny. Boli to rozsiahle zatrávené areály, ktoré boli rozčlenené do individuálnych sekcií sochami a malými hájkami. Vyznačovali sa veľkou pestrosťou pomníkov, sôch a vonkajšieho zariadenia. Neskôr sa vyvinuli súčasné pamätne parky. Formovanie tohto typu cintorína už určovali ekonomické faktory, pretože sledovalo zisk. Hroby sú nahustené tesne na seba na lacných pozemkoch na periférii veľkomiest. Krajinné úpravy sú minimálne a funkcionalistické, pozostávajú zväčša z plochých trávnikov s malými bronzovými tabuľkami a nádobami na kvety, zapustenými pod úroveň okolitého terénu (z dôvodu pohodlného kosenia trávniky) (Park 1994).

Podobnú diferenciáciu v časopriestore, ako majú morfológické štruktúry cintorínov možno vysledovať aj v prípade ich architektonického stvárnenia. Najrozšírenejšími architektonickými štruktúrami sú náhrobné označenia a kamenné pomníky, ktoré poskytujú mnoho cenných informácií, využiteľných v historicko-geografickom bádani. Napríklad hroby v Británii sa označovali jednoduchými drevenými krížmi alebo náhrobnými tabuľkami prakticky až do konca 17. stor. Potom sa začali používať náhrobné kamene. Sprvu boli robené z lokálnych materiálov a odzrkadľovali vznik prosperujúcej strednej vrstvy obyvateľstva, ktorá si mohla dovoliť dopravné náklady na prepravu ťažkého materiálu z miestnych lomov (Dove 1992 in Park 1994, s. 221). Dizajn náhrobných kameňov sa postupom času menil, rozvinúc sa z jednoduchých foriem do veľmi komplikovaných a prepracovaných tvarov náhrobkov a ozdobných foriem, ktoré sa rozšírili koncom 18. stor. Počas 19. stor. sa vrátili do módy jednoduchšie formy, ktoré sa udržali do súčasnosti (Park 1994, s. 221). Podrobnú štúdiu vývinu náhrobných kameňov v Oregone predstavil R.V. Francaviglia (1971) V období éry priekopníckych osadníkov (1850-1879) mali pomníky hlavne gotickú, doskovitú a blokovú podobu a boli tesané z bieleho mramoru s malou výzdobou. Vo viktoriánskom období (1880-1905) sa udiala radikálna zmena, súvisiaca s príchodom kvetnatých architektonických štýlov. V cintorínoch sa stali populárne obelisky a stĺpy s ozdobnými kovanými oceľovými ohradami, oddelujúcimi jednotlivé rodinné parcely. Konzervatívne obdobie (1906-1929) sa vyznačovalo jednoduchosťou, pričom populárne boli geometrické formy pomníkov. Mnoho z tejto jednoduchosti prevzala moderná epocha (1930-1970), v ktorej sa rozšírenejšími stali plakety na úrovni terénu, ktoré nahradili nadzemné náhrobné kamene (Park 1994, s. 222).

7.3.4.3. Priestorová segregácia na cintorínoch

Podobne ako počas života, aj po smrti dochádza ku grupovaniu ľudí podľa sociálno-ekonomického statusu, rasy, konfesionalnej príslušnosti a iných znakov do areálov, kde sú pochovaní ľudia s podobnými charakteristikami. Na cintorínoch sa takto stretávame s fenoménom priestorovej segregácie. Napríklad takmer všetky cintoríny v Chicagu (hlavne nekatolícke) sa vyznačujú dôslednou segregáciou príslušníkov europoidnej a ekvatoriálnej rasy. Napríklad na cintorínoch Oregonu boli negroidi pochovávaní zväčša na periférii cintorína, ba dokonca v niektorých prípadoch vôbec nemali možnosť byť pochovaní na cintoríne s bielymi obyvateľmi. Okrem rasy je významným segregáčnym faktorom reliquia. Až 26 z celkového počtu 70 cintorínov v Chicagu vlastnili podľa Pattisona (1955) jednotlivé cirkvi, ktoré zabraňovali pochovávaniu príslušníkov iných náboženských vierovyznaní (Park 1994, s. 223). Segregáciu spôsobuje aj faktor zámožnosti obyvateľstva. Tento faktor pôsobí prostredníctvom ceny za pohrebné miesto. Rozdiely v zámožnosti sa prejavujú aj navonok vo veľkosti parciel, hrobov, vo veľkosti a honosnosti pomníkov, hrobiek a mauzóleí. Pri výbere miesta pochovania hrá dôležitú úlohu prestíž. Je to markantné na príklade vojenských sekcií mnohých amerických cintorínov, kde najžiadanejšími a najdrahšími miestami sú tie, ktoré sa nachádzajú v blízkosti hlavného stĺpu s vlajkou (Park 1994).

V minulosti sa výrazná konfesionalna segregácia uplatňovala aj na cintorínoch na Slovensku. Tradične boli cintoríny členené na katolícku a evanjelickú časť. Príkladom je hlavný cintorín v Prešove, ktorého juhozápadná časť bola vyhradená pre evanjelikov, kým severná a centrálna časť pre katolíkov. V severovýchodnej časti bol vojenský cintorín a v juhovýchodnej časti neologický židovský cintorín. Do cintorínov boli aj osobitné vchody. Do evanjelického sa vchádzalo cez zvonicu a do katolíckeho cez objekt niekdajšieho chudobinca. Prísne priestorovo oddelené boli u nás židovské cintoríny, ktoré boli často situované na periférii sídli d'aleko od ostatnej zástavby (napr. starý a nový ortodoxný židovský cintorín v Prešove, židovský cintorín vo Veľkom Šariši a pod.).

7.4. Relígie a hospodárstvo

Vzťahy medzi náboženstvom a hospodárstvom boli v ekonomických a sociálnych vedách už pomerne solídne preskúmané. Poukázali na to, že činnosť človeka sa viaže v konečnom dôsledku na prijímanie rozhodnutí. Pri rozhodovaní sa človek opiera o určité kritériá, ktoré sa odvíjajú od jeho hodnotového systému. Hodnotový systém jednotlivých ľudí a kultúr je do značnej miery podmienený religióznym systémom (Domachowski, 1991, s. 209).

Na rozdiel od sociológie geografia religii zatiaľ nevenovala skúmaniu významu religióznych faktorov v hospodárskom vývoji priestoru primeranú pozornosť. Vo väčšej miere sa študovali väzby medzi religiami a primárnym sektorom, čiže poľnohospodárstvom a rybným hospodárstvom. Fragmentárne štúdie boli vypracované aj z výskumov väzieb medzi religiami a sekundárnou a terciárnou sférou. Najlepšie boli rozpracované v štúdiách o pútnických centrách, kde religiózna funkcia vtlačila pečať a podmienila rozvoj celej ekonomickej bázy pútnických stredísk (Jackowski, 1991, 1998).

7.4.1. Relígie a sektory hospodárstva

7.4.1.1. Relígie a primárny hospodársky sektor

V niektorých religióznych systémoch sú preferované určité poľnohospodárske produkty, rastliny a zvieratá. Iné produkty sú tabu, v dôsledku čoho sa buď chránia, alebo je ich produkcia obmedzená. Týmto spôsobom môžu relígie vplývať na odvetvovú štruktúru poľnohospodárskej výroby.

Napríklad *víno* malo dokázateľný úzky vzťah k náboženským predstavám a rituálom už v staroveku (Mezopotámia, staroveký Egypt, antické Grécko a Rím). Osobitný význam si víno našlo v kulte Matky Zeme a v postavách Dionýza, či Bakchusa. Rozšírenie kultu umožnilo možnosti zárobku predajom vína, čím sa vďaka religióznemu faktoru rozvíjal obchod s vínom. Použitie vína v eucharistickej slávnosti v kresťanstve prispelo v ranom stredoveku k rozširovaniu pestovania viniča hroznorodého zo stredomorskej oblasti do kristianizovaných teritórií severne od Álp. Misionári priniesli kultúru vína v 16. a 17. stor. z Mexika do Kalifornie. Náboženský význam vína sa preniesol do pomenovania mnohých viníc, odrôd hrozna a druhov vín. Úzky vzťah medzi pestovaním viniča a náboženstvom možno ilustrovať na príklade Libanonu. Kým u židov a kresťanov sa vínu pripisuje kultový význam, moslimovia považujú vinič len vo forme ovocia. Preto došlo vo viacerých islamizovaných oblastiach v Libanone, ale aj v susednej Sýrii k úpadku pestovania viniča (Rinschede, 1999, s. 171). Do veľkých finančných ťažkostí sa v r. 1962 dostalo Alžírsko, ktoré bolo dovtedy jedným z najväčších svetových producentov a exportérov vína. Po získaní nezávislosti sa produkcia vína dostala do konfliktu so štátnym islamským náboženstvom, zakazujúcim konzumáciu alkoholu. Trvalo niekoľko rokov, kým sa prijalo rozhodnutie dovoliť alžírskemu hospodárstvu pestovať vinič. Napriek tomu plochy viníc a produkcia vína klesali (Sutton, 1990).

Aj niektoré kresťanské náboženské skupiny poznajú zákaz konzumácie alkoholu, pretože alkohol má negatívne účinky na zdravie, blahobyt a sociálne správanie. Iné kresť

ťanské spoločenstvá používajú víno pri náboženských obradoch (katolíci, evanjelici augsburského vyznania). *Prohibíciu alkoholu* podporujú v USA napr. baptisti, metodisti, mormóni a adventisti siedmeho dňa. Hospodárske dôsledky týchto rozličných postojov sa prejavujú v existencii tzv. mokrých (wet) a suchých (dry) oblasti v USA. Vhodným príkladom je Texas. Južná časť štátu, kde prevažujú luteráni a katolíci, je mokrá, kým severný Texas s prevahou baptistov a metodistov je suchý (Jordan-Rowntree, 1990).

Iným príkladom religiózne podmieneného rozšírenia rastliny je *citrónovník*. V staroveku bol rozširovaný, keď sa sadiť na rituálne účely ako "ovocie dobrého stromu" na každoročný sviatok stánkov - Sukkot u židov. Citrusový plod (Ertrog) spolu s kyticou z myrty, potočnej vrby a palmových listov držia veriaci v rukách počas sviatočných modlitieb (Franek, 1993, s. 61). S narastajúcou židovskou diasporou sa týmto spôsobom citrónovník rozšíril v stredoveku do celého priestoru Stredomoria (Rinschede, 1999, s. 172).

Pôsobením náboženského faktora možno vysvetliť absenciu určitých druhov domácich zvierat v niektorých oblastiach. Príkladom je *absencia chovu ošipáných* v islamských krajinách, v židovských oblastiach a u príslušníkov koptskej cirkvi. Absencia chovu súvisí so zákazom konzumácie bravčového mäsa v týchto religiách. Tabuizovanie mäsa ošipáných bolo podmienené názorom, že ošipané sú nečisté zvieratá. Mohlo to byť spôsobené obavami pred črevnými parazitmi (svalovec špirálovitý), čo sa napokon prenieslo do náboženských prikázaní, ktoré následne ovplyvnili spôsoby hospodárenia. Iné vysvetlenie odvodzuje tabuizovanie mäsa ošipáných od ekonomických a prírodných podmienok monoteisticky orientovaných púšťových nomádov, obývajúcich perifériu intenzívne poľnohospodársky využívaných území v povodí veľkých riek (Nil, Eufrat, Tigris). Keďže tu v dôsledku nevhodných prírodných podmienok chov ošipáných zlyhal, spôsobil tento neúspech trpkú reakciu ústupu od chovu ošipáných ako od nežiadúcej činnosti aj v oblastiach intenzívneho poľnohospodárstva (Rinschede, 1999, s. 172) a zakotvenie tohto prístupu do náboženských predpisov. Na druhej strane sa stretávame s úplne opačným prístupom k ošipánym v prostredí primitívnych plemien v Melanézii a na území Novej Guinei. Tu sú ošipané považované za posvätné zvieratá, ktoré je potrebné prinášať ako obeť predkom a následne konzumovať počas veľkých sviatkov. Konajú sa veľké hostiny, počas ktorých sa zvyknú skonzumovať takmer všetky ošipané, ktoré sa v dedine chovajú (Wrona, 1992, s. 226).

E. Isaac (1962) upozorňuje, že domestikácia hovädzieho dobytku bola motivovaná primárne religióznymi a nie hospodárskymi dôvodmi. V predhistorickom období bol predchodca hovädzieho dobytku obetným darom bohyni Mesiaca. Dôvod výberu práve hovädzieho dobytku súvisel s tvarom rohov, ktorý sa podobal uhnútemu kosáku

mesiaca v I. a III. štvrti. Hospodárske využitie zvierat bolo takto podľa E. Isaaca (1962) vedľajším produktom religiózne motivovanej domestikácie.

Špecifickým prístupom k hovädziemu dobytku sa vyznačuje hinduizmus, v ktorom sa uplatňuje kult kravy ako posvätného zvieratá. Má to ďalekosiahle dôsledky na hospodárstvo Indie, ktorá disponuje najväčšími stavmi hovädzieho dobytku na svete (cca 200 mil. ks), avšak bez patričného ekonomického efektu. Historické korene zákazu zabijania kráv siahajú do obdobia príchodu árijských kmeňov na indický subkontinent v 2. tisícročí p.n.l. Hinduisti veria, že kravu nemožno zabiť, lebo by sa tým prerušil reinkarnačný cyklus nejakého človeka. Krava musí preto zomrieť prirodzenou smrťou. Zabitie kravy je veľkým hriechom, ktorého dôsledkom je, že hriešnik sa v nasledujúcom živote narodí v tele psa alebo príslušníka skupiny nedotknuteľných. Hospodárske využitie kráv sa preto obmedzuje na mliečne hospodárstvo, využívanie dobytku ako ťažnej sily, na využívanie trusu na hnojenie a sušeného trusu ako paliva. Využíva sa aj koža uhynutých zvierat. Konzumácia hovädzieho mäsa je vylúčená (Wrona, 1992, s. 225-226).

Tabuizovanie niektorých pokrmov mohlo podporiť produkciu iných. Tak napríklad došlo k rozvoju rybného hospodárstva v katolíckych oblastiach, pretože tu sa ryba stala tradičným piatkovým pokrmom (pôstny deň). T. G. Jordan a L. Rowntree (1990) v tom vidia súvislosť s faktom, že apoštol Peter bol pôvodom rybár a ryba bola prvým kresťanským symbolom i tajným znakom vierovyznania. Na druhej strane niektoré kresťanské denominácie odmietajú konzumáciu rýb a ošipáných. Patria k nim adventisti siedmeho dňa. Tí napríklad pri misijnej činnosti na Pitcairne v južnej časti Tichého oceánu spôsobili zrútenie tunajšieho samozásobiteľského systému, pretože domorodí obyvatelia boli pred prijatím adventizmu silne závislí od rybieho a bravčového mäsa domácej proveniencie (Jordan - Rowntree, 1990). Ryby nekonzumujú ani brahmani a príslušníci ďalších kást s vysokým sociálnym statusom. Zákaz konzumácie rýb a mäsa z vodného vtáctva sa odôvodňuje v hinduizme posvätnosťou vody, ktorá má očisťujúci účinok (Rinschede, 1999, s. 174).

7.4.1.2. Relígie a sekundárny i terciárny hospodársky sektor

Pôsobenie medzi religióznymi systémami a sekundárnym a terciárnym hospodárskym sektorom možno dokumentovať na príklade Singapuru. Singapur sa napriek nedostatku vlastných prírodných zdrojov rozvinul v ostatných troch deceniách na dynamické hospodárske centrum Ázie. V religióznom obraze mesta hrajú dôležitú úlohu prelínajúce sa náboženské vplyvy a ideály. Začiatkom 90. rokov 20. storočia tvorili najväčšiu skupinu (53,9 %) vyznávači čínskych religii (konfucianstva, taoizmu a šťastí budhizmus). Zastúpení boli aj moslimovia (15,4 %), kresťania (12,6 %), hinduisti (3,5 %)

a v menšej miere sikhovia, bahaisti a iní. Takmer 15 % obyvateľov tvorili bezkonfesijsní (Baratta, 1996).

Vzťah medzi štátom a náboženstvom je v Singapúre ambivalentný. Na jednej strane sa štát správa k náboženským skupinám reštriktívne tým, že im nedovolí vyjadriť sa k ekonomickým otázkam, na druhej strane však štát využíva rozličné náboženské učenia na to, aby nabádal ich prívržencov k väčšiemu hospodárskemu úspechu. Takto napr. vyzývajú predstavitelia štátu príslušníkov islamských skupín, aby v súlade s Koránom tvrdo pracovali, cvičili sa v disciplíne a počas pôstneho mesiaca ramadánu rozvíjali vytrvalosť a odhodlanosť. Podobne sa apeluje na budhistické učenie, v ktorom sú za dôležité pokladané hodnoty ako sebadôvera, oddanosť, sebadisciplína a tvrdá práca. V prejavoch politických vodcov sa náboženské hodnoty označujú za základ hospodárskych úspechov Singapúru (Kong, 1996).

Pozitívny vzťah náboženstva a hospodárskeho rozvoja sa prejavuje v podpore religioznych objektov ako turistických atrakcií. Singapúr, ktorý trpí nedostatkom prírodných a historických atrakcií v štruktúre lokalizačných predpokladov cestovného ruchu, vynakladá veľké prostriedky na reklamu a propagáciu religioznych objektov, ktoré odporúča ako významné turistické lokality. Pri prezentácii mesta sa využívajú aj sviatky, z ktorých drvivá časť má náboženský pôvod. Postupne došlo ku komercionalizácii náboženských inštitúcií, ktoré využívajú kapitál multikonfesionálnych podnikateľov a investujú prostriedky do renovácie kostolov, kláštorov a iných objektov, ktoré následne prenajímajú na spoločensko-kultúrne podujatia. Religiozne objekty sa stávajú ohniskami, okolo ktorých sa rozvíja ďalšia infraštruktúra - ubytovacie a stravovacie zariadenia a obchod s náboženskými predmetmi. Religiozne inštitúcie sa v Singapúre čoraz viac správajú ako finančné inštitúcie a vedú finančnú politiku s cieľom maximalizovať zisky. S tým súvisí potreba efektizácie ich manažmentu, čo tiež spôsobuje rozvoj ďalších aktivít. Príkladom tu môže byť softvérová firma Church Integrated Software (CIS), ktorá saturuje potrebu softvérov pre zabezpečenie kontroly a manažmentu cirkevných a religioznych inštitúcií (Kong, 1996).

7.4.2. Relígie a ekonomický rozvoj

Mnohé teoretické a empirické práce poukazujú na tesný vzťah medzi religiami a hospodárskym rozvojom. Vzhľadom na špecifickú úlohu, ktorú má náboženstvo v rámci možnosti rozvojových opatrení, rozlišujú C.K. Wilber a K.P. Jameson (1980) viaceré možnosti tohto vzťahu. Môžu sa prejaviť v rámci tradičného vzťahu medzi náboženstvom a individuálnym správaním sa osôb, ktoré majú osobitnú úlohu v rámci prijímania rozvojových opatrení a iniciatív. Týmto spôsobom môžu religiozne hodnoty a praktiky ovplyvniť a formovať priority a strategické rozhodnutia, ktoré sa týkajú

napr. úsporných opatrení, zavádzania nových technológií, vzdelávania detí, štruktúrovania trhu práce a podobne. Náboženské hodnoty môžu byť v závislosti od časopriestorového kontextu buď katalyzátorom, alebo brzdou zmien a hospodárskeho rozvoja (Park, 1994, s. 176).

Význam religiozneho vplyvu na hospodársky rozvoj sa zvýraznil v súčasnom období globalizácie, v rámci ktorej dochádza k užšiemu prepojeniu krajín v rámci systému svetovej ekonomiky a politiky. Dôležitú úlohu tu hrajú medzinárodné inštitúcie a organizácie, medzi ktoré sa zaradili aj mnohé náboženské inštitúcie. Príkladom sú viaceré medzinárodné kresťanské a islamské dobročinné organizácie (napríklad katolícka dobročinná organizácia Caritas International so sídlom vo Vatikáne realizuje dobročinné akcie v 128 krajinách sveta). V islame sú dary a poplatky z almužny (zakat) vyplácané v lokálnych mešitách a sú pomocou siete islamských organizácií distribuované do miesta potreby. Peniaze sa dávajú na podporu utečencom z území postihnutých vojnami (v poslednom desaťročí napr. v Bosne, Kosove, Sudáne, Čečensku). Financie sa tiež investujú do projektov rozvoja v chudobných krajinách s moslimskými menšinami (napr. v Keni a Tanzánii) (Rinschede, 1999, s. 178).

Náboženské doktríny môžu ovplyvniť etiku ekonomiky a môžu predstavovať v rozličných súvislostiach katalyzátory, ale aj prekážky v hospodárskom rozvoji. M. Weber (1930) zdôrazňoval pozitívne vplyvy kresťanstva, najmä protestantizmu na rozvoj kapitalistického podnikania a naproti tomu identifikoval negatívne vplyvy východných religii (bližšie pozri v časti 3.6).

Náboženstvo môže byť teda aj brzdou ekonomického rozvoja. W. Davis (1987) poukázal na názory mnohých ekonómov, že náboženstvo je významnou príčinou ekonomického zaostávania Myanmaru, ktoré viac ako 30 % regionálnych príjmov vynakladá na vydržiavanie státicsov budhistických mníchov a na udržiavanie a prevádzku kláštorov a svätýň (Rinschede, 1999, s. 178).

Ako upozorňuje G. Rinschede (1999, s. 180) tento spôsob uvažovania o vplyve náboženstva na hospodárstvo krajiny je málo diferencovaný. Katolicizmus v Taliansku sa môže javiť ako konzervatívna sila, avšak v Brazílii ako revolučná a pokroková sila. Rozličné vetvy budhizmu sa tiež rozdielne prejavujú v reláciách s hospodárskym rozvojom. Zatiaľ čo budhistickí mnísi v Japonsku hrajú pozitívnu úlohu v ekonomických rozhodovacích procesoch tým, že zdôrazňujú a hlásajú ideály spravodlivej a pokrokovej spoločnosti, na Srí Lanke možno identifikovať úzky vzťah medzi vplyvom postojov sinhálskych budhistických mníchov a hospodárskou zaostalosťou. Názory M. Webera (1930) relativizuje fakt, že škótske obyvateľstvo pohori a maďarská aristokracia sa od reformácie hlásila tradične ku kalvinizmu, avšak nikdy sa nestali významnými kapitalistami, a talianski obchodníci boli tradične katolíci, pričom prispeli výrazne k budovaniu kapitalistickej spoločnosti (Rinschede, 1999, s. 181).

Relácie medzi religiou a hospodárstvom sa neprejavujú len tým, že náboženstvo ovplyvňuje hospodársky rozvoj, ale aj recipročne môže hospodárska situácia spätne účinkovať na religiu. Podľa Davisa (1987) prívrženci myslenia M. Webera sa prikláňajú k záveru, že vzostup životného štandardu sa prejavuje poklesom religiozity, kým hospodársky úpadok a bieda vedú k šíreniu mesiášskych a charizmatických hnutí (Rinschede, 1999, s. 181).

7.4.3. Vzťahy náboženstva a hospodárstva v rozličných religióznych systémoch

7.4.3.1. Primárne religiózne systémy a hospodárstvo

Pri výskumoch problematiky vzťahov medzi religiou a hospodárstvom u primárnych religióznych systémov narážame na viaceré problémy. U týchto religii neexistujú žiadni zakladatelia a literárne doktrinálne texty, z ktorých by sme mohli vychádzať. Zvyčajne sa učenie týchto religii zachovalo ústnym podaním a koncentruje sa do bájí, príslaví a porekadiel, ktoré poukazujú na hospodárske aspekty života. U primárnych religii sa do určitej miery ukazuje, že náboženstvo nemôžeme považovať za úplne nezávislý faktor. Napriek tomu sa môžeme pokúsiť ilustrovať väzby medzi religiami a hospodárstvom na príklade Jorubov v západnej Nigérii a priľahlých územiach Beninu, Toga a Ghany. Jorubovia veria, že nebo a zem boli pôvodne úplne blízko spojené a ľudia si mohli brať potravu priamo z oblohy. Tento stav trval dovtedy, kým si nenásytní ľudia nezobrali príliš veľa potraviny a jedna žena svojimi rukami pošpinila nebo. Preto sa nebo odtiahlo ďalej a ľudia musia na svoju obživu tvrdo pracovať. V jorubských predstavách neexistuje, na rozdiel od protestantskej etiky, žiaden prísľub spásy alebo lepšieho života po smrti, ale existuje "záchrana" už na tomto svete. Pomocou rituálnych aktivít je možné uľahčiť si zaobstrávanie obživy a zmeniť svoj osobný osud. Ten sa u Jorubov vzťahuje predovšetkým na povolanie a úspech, rodinu a smrť. Nahromadenie majetku u Jorubov neslúži na dosiahnutie osobných cieľov, ale na získanie si zien, detí a otrokov.

7.4.3.2. Hinduizmus a hospodárstvo

Hinduizmus zahrňuje vo vzťahu k hospodárstvu pozitívne i negatívne hodnoty. Negatívny postoj hinduizmu k hospodárskemu pokroku sa viaže k raným brahmánskym textom, zostavovaným brahmánmi, ktorí sami stáli mimo hospodárskej činnosti. V hinduistickom učení sa sotva nájdú náznaky, ktoré by podporovali úsilie o zisk. Podnikateľský duch, pripravenosť na riziko a racionálne hospodárske myslenie je pod brzdiacim vplyvom viery v znovuzrodenie, odplatu za dobré činy a v dharmu. Na druhej strane príslušníci kasty obchodníkov (vajšov) predstavujú výnimku, pretože

sa vždy usilovali o zisk. Kastovníctvo sa považuje za brzdu ekonomického pokroku, pretože tento premyslený systém deľby práce z predindustriálneho obdobia začal v industriálnom období brániť sociálnej a priestorovej mobilite obyvateľstva. Postavil sa do cesty modernému hospodárskemu rozvoju, ktorému neprosperovalo ani to, že veľká časť obyvateľstva, a sice ženy, šúdrovia a nedotknuteľní, bola úplne vylúčená zo vzdelávania. To viedlo k potlačeniu talentu a schopnosti u veľkých skupín obyvateľov (Rinschede, 1999, s. 184).

Okrem vajšov predstavujú výnimku v indickom prostredí príslušníci mimohinduistických religióznych systémov - pársovia, sikhovia a džinisti. Najúspešnejší sú pársovia, ktorí prejavujú veľký záujem o problémy civilizácie a radi podnikajú vo finančníctve, obchode a priemysle. V pársizme je ten, kto je bohatý a žije v blahobyte, považovaný za "vyvoleného". Tu možno hľadať podľa Weggela (1989) viaceré paralely s kalvinizmom (Rinschede, 1999, s. 185).

7.4.3.3. Budhizmus a hospodárstvo

Pri štúdiu vplyvu budhizmu na hospodársky rozvoj by sme, pozorujúc hojný výskyt žobravých mníchov, mohli podľahnúť dojmu, že práca a majetok nemajú v Budhovom učení miesto. Avšak úloha budhistických mníchov nespočívala vždy len v starostlivosti o duchovný život ľudu. Napríklad na Cejlóne v predkoloniálnom období riadili mnísi poľnohospodárske rozvojové programy. Boli lekármi, učiteľmi a veľmi sa angažovali pri pomoci zabezpečiť základné potreby pre domorodé obyvateľstvo (Ariyaratne, 1980).

Podľa učenia raného budhizmu nebola práca ako taká prekážkou mníchov na ceste k spaseniu. Bola ňou zaneprázdnenosť a hektika, s ktorou by pracovali, čo by ich zotročilo a ochromilo ich sily, ktoré potrebovali na oslobodenie ducha (Gerlitz, 1985 in Rinschede, 1999, s. 186). Bezvýznamná je teda podľa tohto učenia práca, ktorá neslúži priamo na zabezpečenie živobytia, ale len na hromadenie majetku. Najvyšším cieľom veriaceho budhistu je postúpiť prostredníctvom náboženských zásluh o krok bližšie na dlhej ceste k nirváne. Medzi cnosti sa zaraďujú veľkorysosť, priateľskosť, úcta k starším. Ide teda o sociálne a nie hospodárske cnosti. Hinajánovi budhisti (v Thajsku, Laose, Myanmaru, Kambodži) však nepohrdajú materiálnym majetkom úplne. Ak sú majetní, zvyknú sa cvičiť a zdokonaľovať v štedrosti. Neakceptujú však posadnutosť majetkom a túžbu po zisku. Týmto postojom sú predurčení na aktivitu v oblasti poľnohospodárstva alebo v úradníckych povolaniach. Na druhej strane obchod, priemysel a podnikanie v doprave prenechávajú skôr iným obyvateľom, najmä imigrantom z Indie, Číny a Vietnamu (Weggel, 1989).

Kým postoj raného a hinajánového budhizmu k práci boli pomerne kritické, postoj novovekých budhistických siekt sú nepomerne diferencovanejšie. V niektorých prípadoch sa práca dokonca považuje za katalyzátor na ceste k nirváne. Stáva sa dôležitá pre ľudí, ktorí žijú mimo mníšskeho prostredia. Vhodným príkladom je moderný japonský budhizmus. Dokazuje, že budhizmus sa môže prispôbiť problémom súčasnej spoločnosti. Pre novú etiku práce sú dôležité viaceré nové laické hnutia v Japonsku, ktoré medzi svoje rituály zaradili svätú prácu. Práca je podriadená cieľu, ktorým je dosiahnutie nirvány. Postupne takto dochádza k etizácii a spiritualizácii práce. Veľmi dôležitý je aj vzťah budhizmu k šintoizmu. Šintoizmus charakterizuje okrem iného výrazne sformované skupinové vedomie, ktoré vyžaduje od jednotlivca rešpekt pred staršími a ukladá mu povinnosti voči skupine. Takto sa japonské religiózne systémy, vyžadujúce striktnú skupinovú lojalitu, stali významným faktorom japonských hospodárskych úspechov (Rinschede, 1999, s. 187).

7.4.3.4. Konfuciánstvo a hospodárstvo

Konfuciánska spoločnosť v Číne, Japonsku, Tchajwane a Singapúre sa snaží o skromnosť, korporáciu a usilovnosť. V konfuciánskom prostredí vládne hospodársky priaznivé nasadenie. Práca a uznávanie výkonu nie sú chápané ako záťaž, ale ako samozrejma súčasť života. Šetrnosť a reinvestícia ziskov viedli k tomu, že Číňania sa (najmä pokiaľ žijú v trhových ekonomikách) prepracovali k veľkému blahobytu.

Čínska hospodárska etika a kultúra sa nedá celkom pochopiť bez jasného porozumenia úlohy rodiny v čínskej kultúre. Konfuciánstvo je v podstate rodinnou filozofiou, ktorá smeruje k upevneniu rodiny prostredníctvom morálnej výchovy. Pojem rodiny je tu širšie chápaný a zahŕňa veľké rodiny a rozsiahle príbuzenské zväzky - ako sú napr. krvné príbuzenstvá a klany. Väčšina firiem je v rodinnom vlastníctve, preto nie sú veľké. Číňania neradi prijímajú na pozície manažérov do svojich firiem ľudí z mimorodinného prostredia, pretože bezpodmienečná dôvera je samozrejma len v rámci rodiny. Neosobné štruktúry podnikov, ktoré sú typické pre veľké firmy, sú prijímané len váhavo. Netýka sa to len podnikov v prostredí centrálno-byrokraticky riadenej ekonomiky Číny, ktoré sú v rukách štátu, ale rovnako sa to týka aj veľkých podnikov v Tchajwane, kde napriek existencii trhového hospodárstva sú veľké podniky zväčša v štátnom vlastníctve. Vzťahy v rámci rodinných klanov sú dôležité pre pochopenie súčasného ekonomického vývinu v Číne. Mnoho Číňanov, ktorí žijú v Singapúre, Malajzii, Indonézii a na Tchajwane pochádzajú z juhočínskych provincií Fuian a Guangdong. Dynamický ekonomický rozvoj tohto regiónu bol z veľkej časti financovaný kapitálom zahraničných Číňanov a prúdil sem cez rodinné a klanové siete. Príbuzenské väzby, ktoré sú vysoko cenené v konfuciánstve, sa takto stali významným dôvodom na to, aby sa zahraniční Číňania odvážili investovať vo svojej niekdajšej

vlasti aj napriek absencii garancie súkromného vlastníctva a nestabilnej politickej situácii (Fukuyama, 1995).

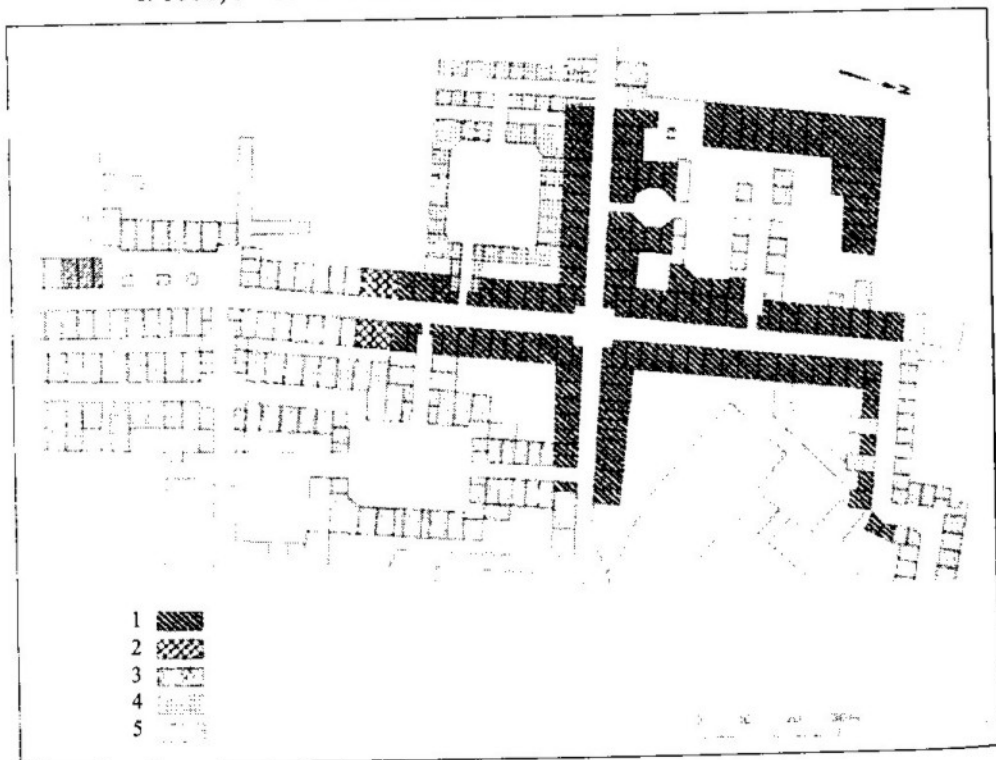
7.4.3.5. Islam a hospodárstvo

Vzťah islamu k úsiliu o zisk a hospodársky rozvoj je pozitívny. Čiastočne je však obmedzovaný viacerými zákazmi a príkazmi. V stredoveku zaznamenali islamské oblasti veľký hospodársky a kultúrny rozkvet a získali prevahu vo viacerých vedách a povolaniach (napr. v medicíne, algebre, geografii, astronómii, prírodných vedách, architektúre). Potom však došlo k všeobecnému úpadku a hospodárskej stagnácii. Natíska sa otázka, či to nebolo spôsobené určitými islamskými predstavami o hospodárskych aktivitách. M. Weber (1972) hodnotil islam ako náboženstvo brzdiace hospodársky rozvoj na rozdiel od aktívneho kresťanstva. Podľa jeho názoru islam bojoval proti zmenám a tento jeho postoj vyplýval z islamského fatalizmu. Aj niektorí islamskí autori priznávajú, že zle pochopená dôvera v Alaha občas zapríčiňuje hospodársku pasivitu (Rinschede, 1999, s. 190). Na druhej strane je však potrebné poukázať na iné sociálne a kultúrne faktory, ktoré podmienili ekonomické zaostávanie islamských regiónov v porovnaní s Európou (napr. despotickej forma vlády).

Islamská hospodárska etika má v skutočnosti veľa spoločných črt s kresťanskými predstavami. Hlásá zásadne pozitívny postoj k hospodárstvu a k účasti na úsilí o zisk. Veľký význam sa prikladá osobnému výkonu, ktorý je považovaný za najdôležitejšiu bázu pre legitímny zisk materiálnych dohier a bohatstva. Alah je absolútnym vlastníkom, človek má, podobne ako v kresťanstve, len užívacie práva. Nemôže zmarit' božie stvorenie. Nerovnomerné rozdelenie príjmov a majetku nesmie byť príliš veľké, pretože Alah dáva dobrá všetkým ľuďom. Právo chudobných na časť bohatstva spoločnosti sa uskutočňuje cez cirkevné dane a almužny. Zákonný zisk majetku je v islame možný len vlastným úsilím, preto sú zakázané iné spôsoby získavania majetku (krádež, hazardné hry, prostitúcia, veštestvo, úplatky, úroky, poisťenie). Tradičné hospodárstvo v islamských krajinách rešpektovalo napr. zákaz úrokov. Vyskytli sa však pokusy tento zákaz obchádzať právnymi trikmi. S postupným včleňovaním islamského sveta do západného kapitalistického spôsobu hospodárenia sa vytvorili k úrokom dva postoje. Prvá predstava vzťahuje zákaz Koránu len na úžerníctvo, druhý postoj zásadne odmieta všetky typy úročenia. Sporitelia, ktorí dnes dávajú svoje peniaze do islamskej banky, dostávajú namiesto úrokovej pohľadávky istý druh vkladovej dividendy, t.j. podieľajú sa na zisku a teoreticky i na krachu banky (Rinschede, 1999, s. 191). Prvé bezúrokové banky vznikli v 60. rokoch 20. stor. v Egypte. V súčasnosti existuje vyše 70 islamských bánk, pričom mnohé banky v iných krajinách (USA, Argentína, Veľká Británia, Dánsko, India, Thajsko) majú tzv. islamské produkty alebo celé islamské oddelenia. Napriek tomu je podiel islamských bánk na trhu na Blízkom východe malý

a neprevyšuje 10 %. Islamské banky majú veľké ťažkosti obstať v konkurencii západných bankových systémov (Rinschede, 1999). Islam má odmietavý postoj voči západnému materiálnemu a konzumnému spôsobu života. Horliví moslimovia ho považujú za určitý druh modloslužobníctva. Využívanie prírodných zdrojov prostredníctvom vedy a techniky však považujú za prípustné (Denny, 1999).

OBR. 25: *Vplyv vakfov na priestorový rozvoj bazáru v iránskom meste Malayer* (podľa Ehlersa 1992, s. 101). 1 - najstaršia časť bazáru postavená v r. 1808-1820 ako vakf, 2 - objekty postavené v r. 1850-1860 dotované ako vakf od r. 1922, 3 - objekty postavené a dotované ako vakf v r. 1866-1867, 4 - objekty postavené v r. 1850-1880 a dotované ako vakf od r. 1888, 5 - ostatné časti bazáru

7.4.3.6. Kresťanstvo a hospodárstvo

Medzi najznámejších autorov, hodnotiacich vplyv kresťanstva na hospodársky rozvoj, sa zaradil M. Weber (1930) s prácami o účinkoch protestantskej etiky na rozvoj

kapitalizmu. Weber hľadal vo svojej teórii odpoveď na otázku, prečo kapitalizmus vznikol práve v západnej Európe napriek tomu, že od zániku Rímskej ríše boli po dobu takmer trinástich storočí mnohé civilizácie vyspelejšie ako európska (napr. čínska, indická, osmanská). Weber vysvetľoval enormný ekonomický rozmach Západu od 17. storočia novým postojom k majetku, aký nemal v dovtedajšej histórii obdobu. Tento postoj považoval za ducha kapitalizmu. Išlo o predstavy a hodnoty príznačné pre prvých kapitalistických obchodníkov a priemyselníkov. Ti mali sice, podobne ako mnohí pred nimi, sklon k hromadeniu osobného majetku, ale na rozdiel od bohatých osôb v iných kultúrach, nevyužívali svoje bohatstvo k pohodlnému a roztopašnému životnému štýlu. Naopak, ich životný štýl zostával skromný až asketický. Svoj majetok nerozhadzovali, ale ho znovu investovali do ďalšej expanzie svojich podnikov. Weber sa vo svojej teórii snažil poukázať, že tieto postoje mali náboženský základ. Kresťanstvo bolo pre rozvoj tohto postoja priaznivé, pričom skutočnú motiváciu preň priniesol protestantizmus, osobitne jeho puritánsky variant. Prví kapitalisti boli prevažne puritáni a mnohí sa hlásili ku kalvinizmu. Weber tvrdil, že niektoré kalvinistické doktríny boli priamym zdrojom kapitalistickej etiky. Jednou z nich bola myšlienka, že človek je nástrojom Božím na Zemi a Boh od neho očakáva, že bude naplňať svoje poslanie k väčšej sláve Božej. Druhým významným aspektom kalvinizmu bolo učenie o predestinácii, podľa ktorého sú iba niektorí jednotlivci vopred vyvolení pre spásu a večnú blaženosť. Ostatní sú predurčení pre večné zatratenie. Podľa modifikovanej verzie tohto učenia je kľúčovým znakom vyvolenia pre spásu a nepriamym dôkazom Božej priazne úspech pri realizácii životného poslania a práce. Jeho prejavom je materiálna prosperita. Veriaci, ktorí vychádzali z týchto myšlienok, boli teda výrazne motivovaní v úsilí dosiahnuť hmotné úspechy, pritom však museli žiť striedom a odriekať si pôžitky. Puritáni totiž považovali akúkoľvek rozmarnosť a rozšafnosť za diablov nástroj (Giddens, 1999, s. 546-547). Weberova teória vyvolala mnoho kritických názorov. Jedna časť kritikov poukazovala na to, že prvé prejavy ducha kapitalizmu sa viazali na predreformačnú katolícku Európu - napr. na talianske, španielske, belgické a nemecké obchodné mestá. Napr. podľa M. Štefunka (2000) mala katolícka cirkev skeptický pohľad na obchod do 10. stor., pretože ho vnímala ako príležitosť na hriech. Neskôr sa tento postoj cirkvi zmenil pod vplyvom učenia scholastikov - napr. talianskeho kňaza San Bernardina zo Sieny. Podľa neho obchod nie je hriešny sám osebe, ale môže viesť k hriechu podobne ako ktorékoľvek iné zamestnanie. Ďalší scholastik Thomas de Vio - kardinál Cajetan na prelome 15. a 16. stor. poopravil názor Tomáša Akvinského, ktorý opovrhoval láskou k zisku. Poukázal na fakt, že ľudia by zostali uväznení vo svojich terajších povolaniach a s rovnakými príjmami a majetkom, čím by sa znemožnila spoločenská mobilita, typická pre vtedajšie talianske mestá (Štefunko, 2000, s. 17). Iní kritici zase poukazovali na to, že pojem "povolania" k určitej činnosti, ktorý Weber spájal s protestantizmom, existoval aj v katolicizme. Základné ideové súradnice Weberovho výkladu však mnohí autori dodnes akceptujú (Giddens, 1999, s. 547).

Katolicizmus a protestantizmus majú v jadre veľmi podobnú hospodársku etiku, ktorá je v súčasnosti pod vplyvom veľkej zmeny. Základným dokumentom, rozvíjajúcim sociálno-ekonomické učenie katolicizmu, sa stala encyklika *Rerum novarum*, ktorú vydal pápež Lev XIII. v r. 1891. Encyklika sa postavila na ochranu súkromného vlastníctva, avšak nepovažuje ho za absolútne právo. Ako ľudské právo je zo svojej podstaty ohrozené. Právo a povinnosť starostlivosti o všeobecné dobro a verejné a súkromné blaho ľudí priznala encyklika štátu. Taktiež priznala pracujúcim právo na spravodlivú mzdu a vytváranie odborových združení (Dué-Laboa, 1998). Kritike podrobila dva sociálno-ekonomické systémy - socializmus a liberalizmus. Pápež Ján Pavol II. v encyklike *Centesimus Annus* z r. 1991, vydanéj pri príležitosti 100. výročia vydania encykliky *Rerum novarum*, konštatuje prevahu kapitalizmu nad socializmom. Voľné trhové hospodárstvo je podľa neho najvýznamnejší prostriedok využívania zdrojov, ktorý efektívne reaguje na dopyt a uspokojuje potreby spoločnosti. Encyklika poukázala na určujúcu úlohu kreatívnej a disciplinovanej ľudskej práce pri vytváraní spoločenského bohatstva. V rámci nej vyzdvihla iniciatívu a podnikavosť. Uznala pozitívnu úlohu zisku ako ukazovateľa dobrého fungovania firiem. Avšak zároveň poukázala na to, že zisk nie je jediným indikátorom dobrého fungovania firmy. Môže sa totiž ukázať, že ľudia, ktorí sú najcennejším kapitálom firmy, sú ponížovaní a je pošliapovaná ich dôstojnosť. Preto je popri zisku potrebné zohľadňovať aj morálne a ľudské faktory. Pápež Ján Pavol II. teda v encyklike vyzýva, aby sa kapitalizmus miernil bráním ohľadu na sociálnu spravodlivosť a ľudskú dôstojnosť (Rinschede, 1999, s. 195). Zdôrazňuje zabezpečenie základných potrieb človeka tak, aby nebola ohrozená ľudská existencia. Encyklika považovala za významné poskytovanie pomoci ľuďom pri zapájaní sa do systému sociálno-ekonomických vzťahov, pri získavaní vedomostí a pri rozvíjaní návykov, ktoré im umožnia lepšie využívať vlastné schopnosti a zdroje. Encyklika *Centesimus Annus* sa dotkla aj problematiky splácania dlhov. Na jednej strane podporila zásadu, že dlhy sa musia splácať. Na druhej strane však poukázala, že sa to nemôže diať za cenu vyhladovania a zbedačovania obyvateľov najchudobnejších krajín, ktoré spravidla patria k najviac zadlženým štátom sveta. Tu navrhla iné riešenie - napr. odpustenie alebo odročenie splácania dlhov. Nový katolícky katechizmus z r. 1992 zdôrazňuje siedme prikázanie "nepokradneš". V tejto súvislosti katechizmus kladie mnoho otázok o úsilí o zisk, označuje finančné špekulácie ako vykorisťovanie a využívanie núdze iných a zdôrazňuje, že voľný obchod nekráča vždy v ústrety ľudským záujmom. Preto trvá na tom, aby vlády regulovali obchod. Katechizmus vyžaduje, aby každý robotník dostal spravodlivú odmenu za prácu. Katolícka cirkev v katechizme vyjadruje znepokojenie nad účinkami kapitalizmu na jednotlivcov, hoci všeobecne hodnotí jeho schopnosť dosiahnuť bohatstvo ako pozitívnu. Tieto postoje katolíckej cirkvi môžu podľa Bergmana (1995) ovplyvniť správanie sa jednotlivých katolíkov a vlády katolíckych krajín, čo sa následne môže prejaviť rozhodnutiami s výraznými priestorovo-diferenčnými efektmi.

V ostatnom období sa objavili mnohé snahy, reflektujúce globalizáciu ekonomiky, o projekt globálneho svetového étosu v ekonomike. Podrobne sa nimi zaoberá H. Küng (2000). Ide o projekt nájdania všeobecných etických princípov v ekonomike, ktoré sú spoločné všetkým významným religióznym systémom, a ich následného presadenia do spoločensko-ekonomického života. Kooperáciu medzi rozličnými náboženstvami ako aj neveriacimi naznačujú dve deklarácie - *Interfaith Declaration*, ktorá vznikala v r. 1988-1993 a zahŕňa základné etické pravidlá medzinárodnej ekonomiky pre kresťanov, židov a moslimov. Druhá deklarácia *Principles for Business* vznikala pri okružlom stole reprezentantov religii v Caux v r. 1986-1994. V deklaráciách sa zdôrazňuje, že vlastnou úlohou podnikania nie je len zisk, ale aj zodpovednosť za všetkých jeho aktérov. Teda podniky majú svoju funkciu plniť tak, aby zlepšovali život všetkým aktérom ekonomiky - vlastníkom, veriteľom, zákazníkom, dodávateľom, zamestnancom, štátu, národnej ekonomike a spoločnosti (Küng, 2000, s. 298-299).

7.5. Relígie a politika

Relígie vplyvajú na rozličné aspekty ľudskej činnosti, politiku nevynímajúc. Relígie často vstupujú výrazne do vnútropolitického vývoja mnohých štátov a ovplyvňujú medzinárodné vzťahy. To vedie v niektorých prípadoch ku konfliktom a následne zmenám na politickej mape sveta. Úloha náboženstiev sa podľa J. Naisbitta a P. Aburdenovej (1992) bude na začiatku tretieho milénia ešte zvyšovať. Veľmi dôležitú úlohu zohrá podľa nich extrémna forma náboženskej ideológie - fundamentalizmus (Ištok-Matlovič, 1993). Na druhej strane možno registrovať mnohé vplyvy politiky na relígie.

7.5.1. Vplyv politiky na relígie

Vplyv politiky na relígie môžeme podľa jeho účinku rozčleniť na: nepriateľský, neutrálny alebo zjednocujúci (politická a náboženská moc v štáte splývajú).

Nepriateľský vplyv politiky na relígie je možné ilustrovať na príklade vývoja religiózneho života v komunistických krajinách v priebehu 20. storočia. Komunistické vlády ideologicky čerpali z marxizmu, podľa ktorého je náboženstvo považované za ópium ľudstva. Voči religiám a ich organizačným štruktúram zaujali nepriateľský postoj. Napríklad v sovietskom Rusku (neskôr v Sovietskom zväze) bola po revolúcii v r. 1917 uplatňovaná reštriktívna politika proti dominujúcej pravoslávnej cirkvi. Ostatné cirkvi pôsobiace na území Sovietskeho zväzu mali ešte horšiu pozíciu. Stalin nechal v r. 1930 zavrieť vidiecke kostoly a v r. 1937 takmer všetky ostatné kostoly. Tisíce kňazov putovalo do pracovných táborov. Z niekdajších 65 pravoslávnych biskupstiev, zostali v r. 1939 len štyri. V kostoloch sa zriaďovali múzeá ateizmu alebo boli využívané na

hospodárske účely. Činnosť cirkvi bola podriadená prísnej kontrole štátu. Násilná ateizácia spôsobila postupný odklon obyvateľstva od náboženstva, hoci komunistickým vládam sa nepodarilo zďaleka dosiahnuť želanú úplnú ateizáciu. Napríklad v r. 1937 sa ešte 70 % vidieckeho obyvateľstva ZSSR hlásilo ku kresťanstvu (Kolektív, 1998). Iným príkladom hrubého zásahu do náboženského života bolo násilné zrušenie gréckokatolíckej cirkvi v Československu ako aj iných komunistických krajinách. V Československu boli po Prešovskom sobore v r. 1950 gréckokatolícki veriaci a duchovenstvo nútení prestúpiť na pravoslávie. Cirkev sa obnovila v r. 1968, avšak k úplnej revitalizácii jej činnosti došlo až v 90. rokoch 20. storočia. Podobne boli zrušené únie v haličskej Ukrajine a Poľsku po Lvovskom sobore v r. 1946, v Zakarpatsku po Užhorodskom sobore v r. 1949 a v Rumunsku po Bukurešťianskom sobore v r. 1948 (Šturák, 1999).

V krajinách, kde je garantovaná sloboda vyznania a náboženská sloboda, zaujima štát neutrálnu pozíciu voči reliigiám, pokiaľ sa tieto nesnažia o narušenie demokratického poriadku štátu. V niektorých krajinách sa princíp religióznej neutrality pomerne zložito dodržiava a presadzuje, najmä ak sú náboženské problémy ťažko oddeliteľné od ostatných spoločenských problémov. Ako príklad možno uviesť Indiu, kde je náboženská sloboda sice súčasťou ústavných práv, ale ťažko sa tam presadzuje rovnoprávne postavenie všetkých náboženských skupín. Dominujúcim hinduizmom sa tu cítia byť poškodení moslimovia, kresťania, sikhovia a príslušníci ostatných menších religióznych skupín (Rinschede, 1999).

Najvyšší stupeň štátnej a politickej podpory majú tie religie, ktorých učenie sa stáva súčasťou štátnej doktríny. V týchto prípadoch nedochádza k žiadnym konfliktom medzi štátnou a religióznou mocou. Religia má pozíciu štátneho náboženstva. V ostatných deceniách je možné registrovať výrazný prienik náboženských inštitúcií do mocensko-politického systému viacerých islamských štátov (napr. Irán, Afganistan). Vyústením zjednotenia politickej a náboženskej moci môže byť vznik teokratického štátneho zriadenia. V priebehu dejín vzniklo mnoho teokratických štátov (napr. Tibet, Japonsko v r. 1868-1945, Utah). V súčasnosti je typickým príkladom štátu s teokratickým zriadením Vatikán (Rinschede, 1999).

Vplyv politiky na religie je možné sledovať aj prostredníctvom modelov vzťahov štátu a cirkvi. Podľa Nemca (1997) sa v rámci konfesného a interkonfesného práva uplatňuje jeden zo štyroch teoretických modelov: separačný systém, konvenčný systém, konfesijný systém a subordinačný systém.

Separatívny systém je charakterizovaný odlukou cirkvi od štátu. Štát sa neidentifikuje so žiadnou cirkvou, je konfesne neutrálny. Postavenie cirkvi nie je inštitucionalizované, čiže štát neupravuje postavenie cirkvi a náboženských spoločností ako osobitných subjektov vo vzťahu k štátu v žiadnej oblasti práva, prípadne len v niektorých oblastiach (Nemec, 1997).

Konvenčný systém je charakterizovaný spoluprácou štátu s cirkvami v oblastiach, v ktorých vyvíjajú činnosť a pôsobia oba subjekty - napr. školstvo, zdravotníctvo a sociálna starostlivosť, vznik a zánik manželstva. Duchovní môžu byť v týchto záležitostiach zároveň v postavení úradných osôb (Nemec, 1997).

Konfesijný systém je charakterizovaný tým, že štát určité náboženstvo vyhlási za štátne, pričom jeho vyznávači alebo členovia štátnej cirkvi majú privilégia a výsady na úkor ostatných cirkvi. Hlava štátu môže byť v niektorých prípadoch zároveň najvyššou autoritou cirkvi vo svetských záležitostiach (Nemec, 1997).

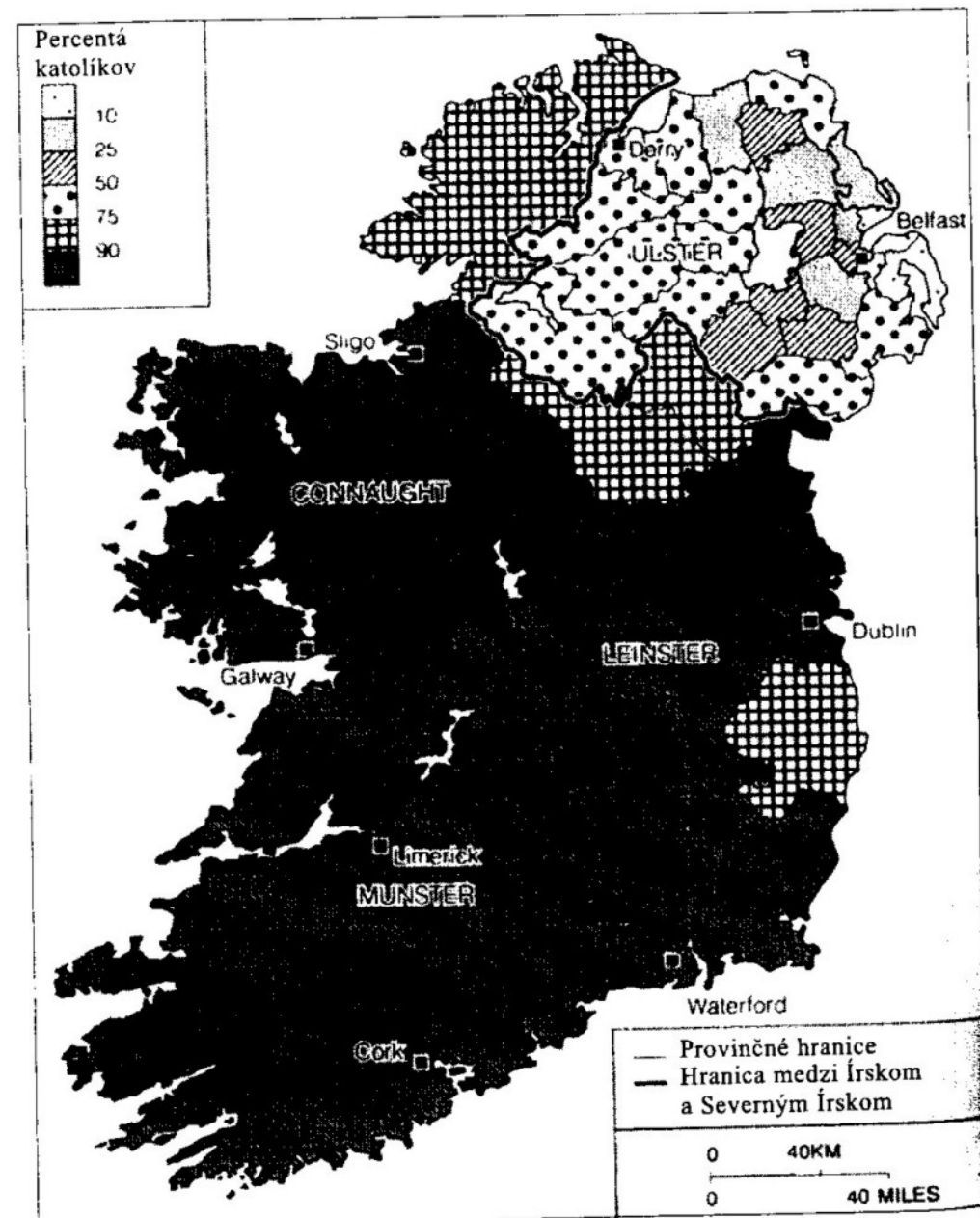
Subordinačný systém je charakterizovaný tým, že štát úplne alebo čiastočne podriaďuje vnútorné a vonkajšie aktivity cirkvi svojmu dozoru. Každé opatrenie alebo rozhodnutie cirkevného orgánu si vyžaduje predbežný alebo dodatočný súhlas štátnych orgánov (Nemec, 1997).

7.5.2. Vplyv religii na politiku a politicko-geografické štruktúry

Religie majú prinajmenšom taký silný vplyv na politický vývoj krajín, aký má politika na religie. Dôsledky tohto vplyvu majú podobu národných emancipačných pohybov a im zodpovedajúcich zmien politickej mapy sveta a vnútorného usporiadania štátov. Osobitne silný je vplyv religii v krajinách so štátnym náboženstvom, fundamentalistickými režimami alebo v štátoch s teokratickým zriadením. Religie môžu vplývať na politiku prostredníctvom svojich vyznávačov ako voličov rozličných politických strán.

Príkladom dôsledku religiózneho vplyvu na národno-emancipačné snahy je írsky nacionalizmus. Opiera sa o tradičný írsky katolicizmus, ktorý prežil lepšie dlhé obdobie anglickej nadvlády ako starý írsky jazyk, patriaci do skupiny keltských indoeurópskych jazykov. Katolicizmus sa stal jedinou možnosťou pre Írov, ako sa odlíšiť od anglického protivníka. Ďalšou dôležitou bázou hnutia za nezávislosť bola nenávisť Írov voči anglickým dobyvateľom, ktorá mala korene vo veľkých sociálno-ekonomických rozdieloch a diferenciách v životnej úrovni medzi protestantskými regiónmi a regiónmi obývanými katolíckym obyvateľstvom. Politické konflikty medzi katolíckymi Írmi žijúcimi v Írsku, anglikánskymi Angličanmi a presbyteriánskymi Škóťmi začali v 18. storočí. Viedli k vzniku nezávislého Írska v r. 1921. Konflikt medzi katolíckymi a protestantmi na území Ulsteru (Severného Írska) však od konca 60. rokov 20. stor. pretrváva dodnes. Viacerí katolícki vodcovia žiadajú pripojenie tohto územia k Írskej republike, čo sa prieči záujmom protestantskej väčšiny (2/3 obyvateľstva), ktorá by v Írsku nadobudla minoritnú pozíciu (Rinschede, 1999, Ištók-Matlovič, 1993). Terroristické akcie si vyžiadali za 30 rokov 3500 obetí (Tomeš, 2000).

OBR. 26: Podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva v Írsku a Severnom Írsku v r. 1981 (podľa Pringla in Park 1994, s. 189).

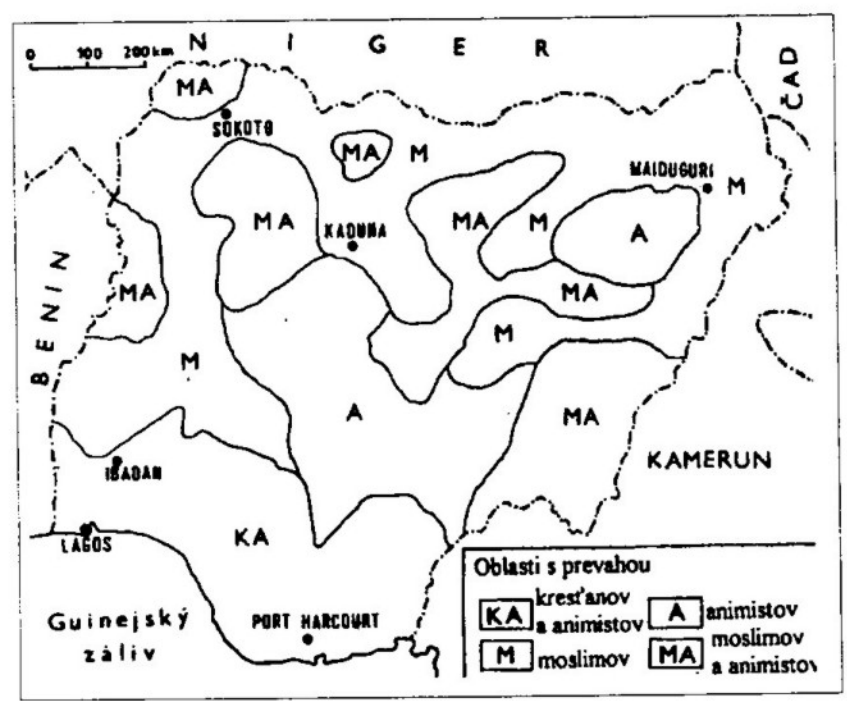
Iným príkladom aplikácie religiózneho faktora pri vytýčení štátnych hraníc bolo rozdelenie Britskej Indie na dva samostatné štáty - Indiu a Pakistan. V Britskej Indii existoval veľký počet religii, pričom dominantnú úlohu hral hinduizmus, ku ktorému sa pripájali islam, kresťanstvo, sikhizmus, budhizmus, džinizmus, pársizmus a iné. Situáciu pritom ešte komplikovali značné priestorové rozdiely v úrovni sociálno-ekonomického a kultúrneho života obyvateľstva. V 1. pol. 20. stor., keď sa začali rysovať možnosti získania nezávislosti, vytvorila sa v rámci Moslimskej ligy skupina politikov, presadzujúca vytvorenie samostatného islamského štátu. Pri akceptovaní tejto požiadavky sa pred britskou správou vynoril problém, ktoré oblasti pripojiť k moslimskému Pakistanu, keď popri regiónoch s výraznou moslimskou väčšinou tam existovali rozsiahle územia, pre ktoré chýbali hodnoverné údaje o religióznej štruktúre obyvateľstva. Nová hranica teda nezodpovedala skutočnému stavu a v podstate ani nemohla rozdeliť moslimov a hinduistov. Nové štáty zahŕňali vo svojom územnom vymedzení rozsiahle náboženské menšiny (v Indii bolo cca 40 mil. moslimov a v Pakistane cca 20 mil. hinduistov). Výsledkom rozdelenia Indie boli obrovské problémy, prejavujúce sa v tejto oblasti dodnes. Ilustruje to konflikt v Kašmíre (Ištók-Matlovič, 1993).

Príkladom krajiny s vnútornými religióznymi konfliktmi je Nigéria. Problémy pretrvávajú už od vyhlásenia nezávislosti tejto krajiny v r. 1960. Rozpory sú medzi islamským severom a kresťanským juhom štátu. Islamský sever si zachoval konzervatívny charakter a snaží sa petrifikovať feudálne štruktúry a rozšíriť svoj vplyv do južných regiónov. Religiózny faktor je takto v Nigérii jedným z dôležitých činiteľov (popri etnických, ekonomických a historických faktoroch) zložitého politického vývoja krajiny (Ištók-Matlovič, 1993). Podobné znaky má vnútorný konflikt v Sudáne.

Náboženský podtext mala občianska vojna v Bosne a Hercegovine v r. 1993-1995. Na jej území žili tri konfesijné skupiny - moslimskí Bosňania (44 % obyvateľstva), pravoslávni Srbi (32 %) a katolícki Chorváti (17 %). Počas bojov došlo k etnickým a religióznym čistkám, pričom najväčší rozsah mala genocída moslimského obyvateľstva vo východobosnianskom meste Srebrenica. Situáciu čiastočne vyriešila Daytonská mierová zmluva z r. 1995, ktorá rozdelila územie Bosny a Hercegoviny na Republiku srbskú a na Chorvátsko-moslimskú federáciu. Problémy však pretrvávajú dodnes, o čom svedčia snahy hercegovinských Chorvátov o vyšší stupeň autonómie, prípadne o pripojenie k Chorvátsku.

Istý stupeň religióznej homogenity etnicky heterogénnych území sa môže stať zjednocujúcim faktorom, ktorý využívajú regionálne politické hnutia so separatistickými cieľmi. Takúto úlohu zohral islam v Eritrei, ktorá sa v r. 1994 osamostatnila od Etiópie. Moslimovia v Eritrei tvorili väčšinu obyvateľstva na rozdiel od vnútrozemia Etiópie s dominujúcim kresťanstvom. Islam sa tu stal spoločným menovateľom, ktorý zjednotil rozličné etnické skupiny žijúce na tomto území a viedol k úspešnému zavf-

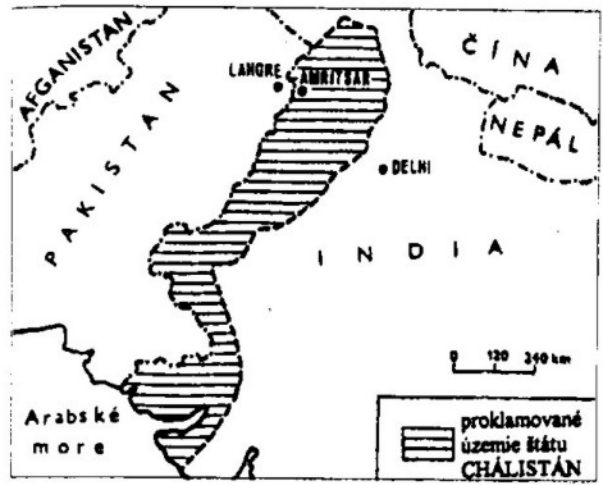
OBR. 27: Konfesionálna štruktúra obyvateľstva v Nigérii
(upravené podľa Špažnikova in Ištok 1997, s. 41).

šeníu emancipačných snáh (Ištok-Matlovič, 1993). Nová hranica však nevyriešila problémové vzťahy medzi Eritreou a Etiópiou a v r. 1998 vypukol medzi nimi ozbrojený konflikt, ktorý si vyžiadal viac ako 100 tis. obetí (Šedivý, 2000). Podobnú úlohu hrá islam na Filipínach, kde sa moslimovia koncentrujú do južných častí štátu (ostrovy Mindanao, Palawan a Suluské súostrovie). Príslušníci viacerých etnických skupín vyznávajúcich islam (tzv. Morovia) tu od 70. rokov 20. storočia vedú ozbrojený boj proti ústrednej vláde za osamostatnenie, pričom sledujú obmedzenie intenzívnej kolonizácie kresťanov zo severnej časti Filipín (Ištok-Matlovič, 1993). V tejto súvislosti je tiež zaujímavá skupina sikhov v Indii, ktorí sú etnicky zväčša súčasťou pandžábskeho národa. Záujmy sikhov reprezentuje nábožensko-politická strana Akáli dal, ktoré extrémistické krídlo požaduje vznik samostatného štátu Chálistánu. Sikhský separatizmus má vplyv na krehkú vnútornú stabilitu Indie (Ištok-Matlovič, 1993).

V oblasti prenikania religii do mocensko-politických štruktúr štátu hrajú vedúcu úlohu vo svete viaceré islamské štáty. Príkladom štátu, budovaného podľa zásad Koránu je Irán. Je baštou šiitskeho islamu. Po revolúcii v r. 1979, počas ktorej bola zvrhnutá monarchia, začalo hrať v štáte najvýznamnejšiu úlohu šiitske duchovenstvo. Najvyšš

OBR. 28: Priestorové vymedzenie Chálistánu
(podľa Ištoka 1997, s. 43)

cirkevný predstaviteľ ajatolláh Chomejní bol až do svojej smrti v r. 1989 neoficiálnou hlavou štátu. Islamizácia štátu úplne zmenila jeho charakter. Nádeje obyvateľstva, že viera bude sama osebe stačiť na konanie zázrakov, sa nenaplnili. Hrubý národný produkt Iránu klesol v r. 1979-1989 o polovicu. Irán napriek svojej veľkosti nedokázal vyhrať vojnu s Irakom. Domáce platidlo rijál stratilo voči ostatným menám hodnotu o 1800 % a nezamestanosť dosiahla 48 % ekonomicky aktívnych obyvateľov (Müller, 1997).

Inou krajinou, v ktorej má islam silné postavenie, je Saudská Arábia. Ide o absolutistickú teokratickú monarchiu. Ústavu nahrádza Korán. Islam stál už pri vzniku krajiny v r. 1932, keď sa rozličné kmene a kniežatsvá zjednotili na báze wahhábizmu. Ten sa stal oficiálnou ideológiou štátu a základom jeho vnútornej a zahraničnej politiky. Význam náboženstva v krajine zvyšuje postavenie kráľa, ktorý má status strážcu svätých miest islamu - Mekky a Mediny. Zaujímavé je, že dynastia Saudovcov uskutočnila v krajine neobyčajný technický pokrok, najmä vďaka ťažbe a predaju ropy. Niekdajšie púštne kráľovstvo je dnes sebestačné v produkcii obilia. Inštitucionálne a sociálne štruktúry však nezaznamenali takmer žiadne zmeny. Prvou lastovičkou bolo zriadenie konzultatívnej rady v r. 1993, ktorá sa stala akýmsi parlamentom (Ištok-Matlovič, 1993, Müller, 1997).

Príkladom cirkevného štátu je Vatikán. Pápežský štát sa začal formovať na Apeninskom polostrove už v 4. stor. n.l. a postupne menil svoj rozsah. Zanikol len na krátko v období napoleonských vojen. Na súčasný rozsah sa jeho územie zredukovalo po zjednotení Talianska v r. 1870. Fungovanie dnešného Vatikánu je upravené tromi dokumentmi (lateránske zmluvy), uzavretými medzi Svätou stolicou a Talianskom v r. 1929. Vatikán má rozlohu 44 ha a 749 obyvateľov (r. 1990). Vatikánsky mestský štát je zosobnením vrcholnej moci ústrednej administratívy svetového spoločenstva katolíckych veriacich. Je štátnym útvarom so všetkými atribútmi: najvyšším predstaviteľom, administratívou, armádou, stálym obyvateľstvom, vlajkou a diplomatickým zborom. Ide o volebnú teokratickú monarchiu. Špecifikom tohto štátu je, že väčšina jeho aktivít smeruje do zahraničia. Pramení to z celosvetového pôsobenia, pričom me-

dzinárrodný význam a autorita Vatikánu ďaleko prevyšuje jeho postavenie na politickej mape sveta (Ištók-Matlovič, 1993).

Hodnotením významu religii v teritoriálnych konfliktoch vo svete sa zaoberali viacerí autori. Inšpiratívne sú tu práce T.R. Gurra (1993), T.R. Gurra a B. Harffa (1994) a atlas O'Briena a Palmera (1994). Tito autori rozlíšili 3 typy religióznych konfliktov:

- konflikty, v ktorých sú religie veľmi aktívne zapojené
- konflikty, v ktorých sú religie dôležitým faktorom popri územných, politických a etnických činiteľoch
- konflikty, v ktorých sú religie v pozadí a ustupujú svojím významom iným faktorom

Podľa tejto klasifikácie identifikovali nasledovné religiózne konflikty vo svete začiatkom 90. rokov 20. storočia:

Typ	Krajina	Zúčastnené religie
A	Sudán	kresťanstvo/islam/primárne religie
A	Nigéria	kresťanstvo/islam
A	Egypt	koptská cirkev/islamskí extrémisti
A	Izrael/Palestína	judaizmus/islam
A	Irán	islam/bahaizmus
A	Afganistan	islamskí fundamentalisti/moslimovia
A	India	sikhizmus/hinduizmus
A	Čína/Tibet	budhizmus/ateizmus
B	Severné Írsko	katolicizmus/protestantizmus
B	Bosna	katolicizmus/pravoslávie/islam
B	Libanon	kresťanstvo/judaizmus/islam/druzovia
B	Severné Osetsko	kresťanstvo/islam
B	Horný Karrabach	kresťanstvo/islam
B	Kašmír	islam/hinduizmus
B	India	hinduizmus/islam
B	Srí Lanka	budhizmus/hinduizmus/islam
B	Mjanmarsko	budhizmus/kresťanstvo/islam
C	Moldavsko	rozličné kresťanské konfesie
C	Čečensko	pravoslávie/islam
C	Irak	šifiti/sunniti
C	Filipíny	kresťanstvo/islam
C	Východný Timor	islam/kresťanstvo

Prameň: Rinschede, 1999, s. 115

Tabuľka č. 10: Významnejšie religiózne konflikty vo svete v 90. rokoch 20. storočia

V tejto súvislosti však treba upozorniť, že konflikty uvedené v predchádzajúcej tabuľke nie sú vždy rýdzo religiózne. Religiózny podtón tieto konflikty nadobúdajú často z dôvodu afilácie zúčastnených strán konfliktu k určitému religióznemu systému. Veľká časť týchto konfliktov má teda okrem religióznych aj politické, etnické, sociálne a ekonomické príčiny.

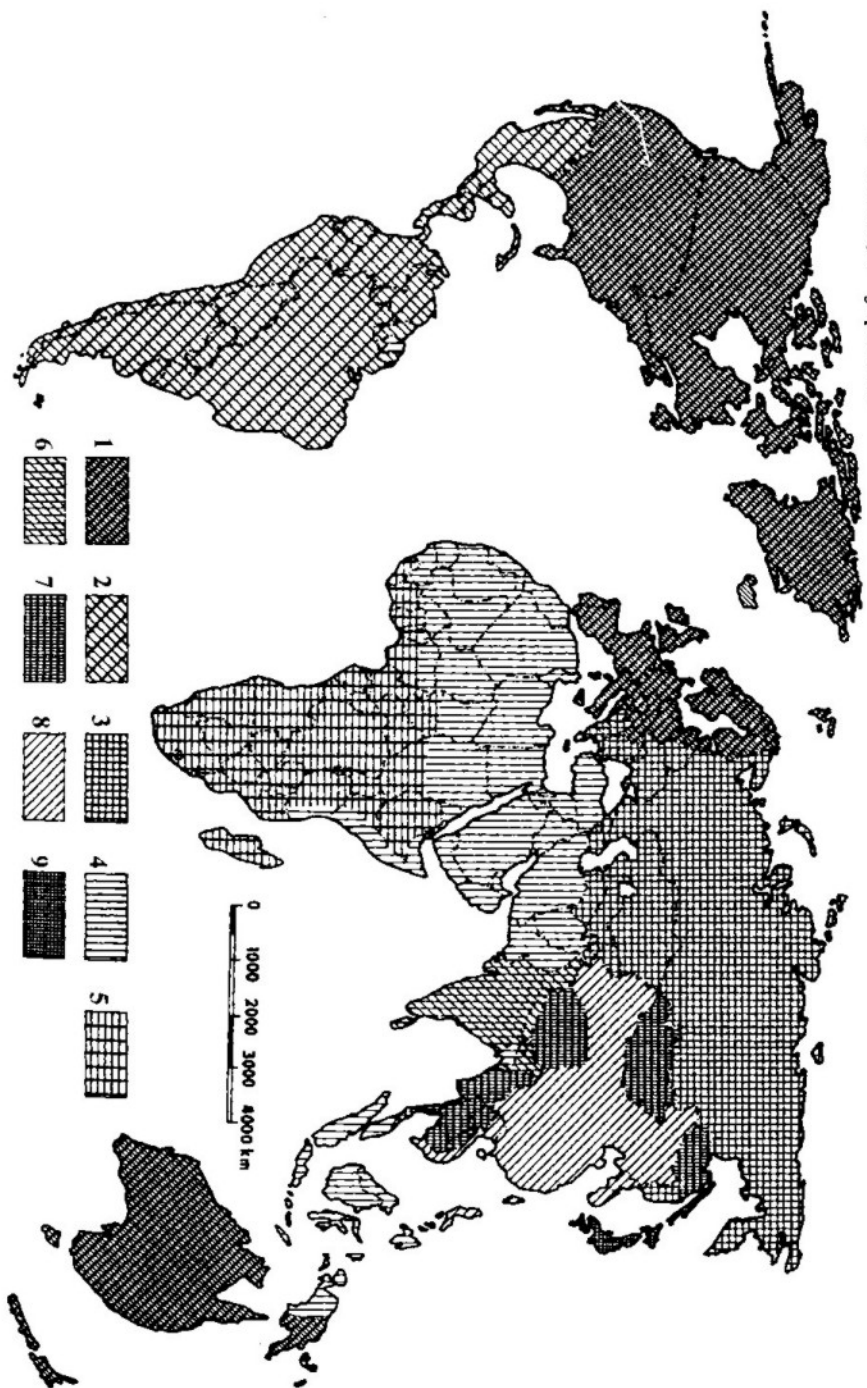
Úlohu religiózneho faktora pri rozčlenení súčasného sveta a vzniku potenciálnych konfliktov zohľadnil S. P. Huntington (1993) vo svojej koncepcii stretu civilizácií. Podľa neho je súčasný svet multipolárny a multikultúrny. Po skončení studenej vojny bola rivalita superveľmocí nahradená rivalitou civilizácií. Nadväzujúc na teóriu kultúrnych okruhov A. Toynbeeho Huntington vyčlenil na svete 9 civilizácií: západná (euroatlantická), pravoslávna, islamská, hinduistická, budhistická, čínska, japonská, latinskoamerická a africká. Tieto sa ešte členia na subcivilizácie (napr. západná na európsku a severoamerickú). Pod civilizáciou pritom Huntington rozumie takú kultúrnu jednotku, ktorá už nie je súčasťou vyššieho kultúrneho celku a predstavuje najvyššie kultúrne spoločenstvo ľudí a najvšeobecnejšiu úroveň ich kultúrnej identity. Civilizácie sú do značnej miery vymedzené na základe náboženstva a ďalších kultúrnych špecifik. Tvoria ich buď viaceré štáty, alebo len jeden štát (japonská). Sú dynamickým fenoménom, t.j. vznikajú, rozvíjajú sa, upadajú a zanikajú. Svet podľa Huntingtona vstupuje do obdobia, keď sa vďaka zdokonaleniu komunikačných možností kontakty medzi civilizáciami zintenzívňujú, čím sa formuje multipolárny a multicivilizačný systém. Mocenské vzťahy medzi jednotlivými civilizáciami sa podľa Huntingtona pomaly presúvajú od jednoznačnej prevahy západnej civilizácie k posilneniu islamskej a čínskej civilizácie. Konflikty, určujúce svetový vývoj, budú podľa Huntingtona prebiehať medzi štátmi a ich zoskupeniami, patriacimi do odlišných civilizácií, t.j. svet ovládne stret civilizácií. Najpravdepodobnejšími ohniskami napätia budú miesta a územia, kde sa dotýkajú odlišné civilizácie (Huntington, 1993, Ištók, 1997). Vyplýva to z rozdielov medzi civilizáciami, ktoré nie sú len reálne, ale základné a často prastaré a všeobjímajúce. Siahajú od výchovy detí cez chápanie štátu až k chápaniu prírody a Boha. Mnohí ľudia sa na základe kultúrneho odcudzenia a sklamaní zo Západu, spôsobeného sociálno-ekonomickými procesmi modernizácie a globalizácie, stále výraznejšie rozpomínajú na svoje vlastné náboženské korene (Huntington, 1993, 2001). Globálnemu konfliktu sa podľa Huntingtona dá vyhnúť vtedy, keď politici prijmu takú politiku, ktorá bude rešpektovať rozličné kultúrne a civilizačné hodnotové predstavy a náhľady. Podľa tohto autora je základnou úlohou západných politikov - namiesto úsilia o prereformovanie iných civilizácií podľa západného vzoru - úsilie o zachovanie jedinečných kvalít západnej civilizácie, ich ochrana a rozvoj.

V súvislosti s Huntingtonovou koncepciou sa v niektorých odborných a politických kruhoch ako možný počiatok celosvetového konfliktu civilizácií interpretujú udalosti z 11. septembra 2001. V tento deň zaútočili na USA teroristi. Uniesli štyri civilné lietadlá a naviedli ich na budovy Svetového obchodného centra v New Yorku a na Pentagon vo Washingtone (štvrť lietadlo sa zrútilo do vidieckej krajiny

v Pensylvánii, ale podľa všetkého malo zasiahnuť Biely dom vo Washingtone, letné sídlo amerického prezidenta v Camp Davide alebo prezidentské lietadlo Air Force One). V dôsledku útokov sa dvojica najvyšších mrakodrapov na Manhattane zrútila a budova Pentagonu bola čiastočne zničená, pričom zahynulo viac ako 6 tis. ľudí. Za týmto teroristickým útokom na symboly americkej ekonomickej a vojenskej moci s najväčšou pravdepodobnosťou stáli islamské teroristické organizácie na čele s Usamom bin Ladinom, saudskoarabským teroristom žijúcim pod ochranou fundamentalistickej vlády Talibanu v Afganistane. S jeho skupinou al-Kaida boli v r. 2001 priamo alebo nepriamo spájané ďalšie teroristické organizácie: palestínske skupiny Hamas, Islamský džihád, Ľudový front za oslobodenie Palestíny, v Libanone pôsobiaci Hizballáh, Ozbromené islamské skupiny (GIA) v Alžírsku, egyptská fundamentalistická skupina Džamá al-islamija, Ozbromené revolučné sily Kolumbie a Tigri oslobodenia tamilského ilamu zo Srí Lanky. Usamovi bin Ladinovi sa pripisovali aj ďalšie teroristické akcie: neúspešný atentát na pápeža Jána Pavla II. v Pakistane v r. 1981, neúspešný atentát na amerického prezidenta Billa Clintona na Filipínach v r. 1994, neúspešný atentát na egyptského prezidenta Husního Mubaraka v Etiópii v r. 1995, bombový útok na Svetové obchodné centrum v New Yorku v r. 1993, útoky proti americkým vojenským základňam v Rijáde v r. 1995 a Zahráne v r. 1996, masaker turistov pri chráme kráľovnej Hatšepsowet v egyptskom Dajr al-Bahri v r. 1997, bombové útoky na americké ambasády v Keni a Tanzánii v r. 1998 a útok na americký torpédoborec Cole Arleigh Burke v jemenskom Adene v r. 2000. Útok na USA bol však najväčším teroristickým útokom v dovtedajšej svetovej histórii a prvým útokom smerovaným priamo na kontinentálne teritórium USA (vyžiadal si viac obetí ako útok japonských kamikadze na Pearl Harbor počas druhej svetovej vojny alebo boj USA za svoju nezávislosť!).

Vzhľadom na účasť islamských extrémistov útok niesol znaky religiózne podmienenej vojny medzi islamskou a západnou civilizáciou. Pri zohľadnení komplikovanej vnútornej štruktúry islamu a vzťahov v islamskom svete, ako aj prvých reakcií vlád štátov, sa však ukazuje, že skôr pôjde o konflikt medzi islamskými teroristickými skupinami a ostatnou časťou svetovej civilizácie, aj keď fanatickí islamisti mali snahu o vytvorenie jednotného postupu islamských štátov. V súvislosti s pripravovaným odvetným útokom USA proti základňam teroristov v Afganistane sa usilovali dosiahnuť, aby islamské štáty vyhlásili svätú vojnu proti kresťansko-židovskej civilizácii. To však zatiaľ nenašlo pochopenie ani v krajinách, ktoré vládu Talibanu uznávali (napr. Pakistan, Saudská Arábia, Spojené arabské emiráty - posledné dva dokonca s Talibanom prerušili diplomatické styky). Konflikt by podľa očakávania politických analytikov a predstaviteľov USA a západných krajín mal mať charakter dlhodobej konfrontácie (spravodajskej, diplomatickej i vojenskej) s rozličnými teroristickými skupinami a vládami štátov, ktoré im poskytujú ochranu a podporu. V tejto súvislosti možno aplikáciu Huntingtonovej tézy o zrážke civilizácií v tomto kontexte chápať ako priveľmi zjednodušujúcu a jej naplnenie za málo pravdepodobné.

Väzba medzi religiou a politikou sa výraznejšie prejavuje v nábožensky heterogénnych regiónoch. V novodobých heterogénnych spoločnostiach je možné identifikovať tri procesy, ktoré môžu zmierňovať konflikty vznikajúce okolo základných hodnôt. Sú to sekularizácia, kompartmentalizácia (rozškatulkovanie) a homogenizácia. Sekularizácia sa prejavuje všeobecným oslabovaním náboženských vierovyznaní. Kon-

OBR. 29: Priestorové členenie sveta na civilizácie (podľa Huntingtona 1993)
 1 - západná, 2 - latinsko-americká, 3 - pravoslávna, 4 - islamská, 5 - hinduistická, 7 - budhistická, 8 - čínska, 9 - japonská